ژبنی څیړنی

مؤلف :

پوهندوی نوراحمد شاکر

Ketabton.com

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه کتاب دوز مې مجلې د ۱۳۵۰ کال دلو مړی
او دوهمې گڼې په بدل کې چاپ شوی دی .

د کتاب د بین المللی کال په مناسبت

ژبنی څېړنې

مؤلف :

پوهندوی نور احمد شاکر

۱۳۵۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مضمون	مخ
لومړۍ خبرې	۱
ژبپوهنه او دهغې څانګې	۵
ژبه او لیک	۶
دانسان صوتي غړي	۸
دآوازونو وتونځي	۱۰
دآوازونو ډولونه	۱۳
فونیتیکس او فونیمیکس	۲۵
فونیم	۲۸
مورفیم	۳۱
مورفوفونیمیکي بدلون او دهغه ډولونه	۳۶
دیوې ژبې د مورفیمونو د معلوملولو وبېلولو لارې	۴۱
لهجوي اطلس	۵۶
دلهجوي اطلس اصطلاحات	۶۷
یادونه	۷۰
مأخذونه	۷۲

لومړۍ خبرې

په اوسنۍ نړۍ کې د ژبې پوهان په دې عقیده دي چه که سړی وغواړي چه یوه ژبه په داسې توګه تدریس کړي چه شاګرد په لږ وخت کې هغه ژبه زده کړي نو ضروري ده چه دهغه تر تدریس ، هم د شاګرد د مورنۍ ژبې او هم دهغې ژبې چه شاګرد یې زده کول غواړي فونیمي او مورفیمي تجزیه وسي او د دغو دواړو ژبو ـ ساختمان او جوړښت او نور خصوصیات په صحیح ډول سره څرګند سي ، وروسته د دغو دواړو ژبو د ساختمان د مقایسې او پرتلې له مخې د هغوی د ساختمان توپیرونه معلوم سي .

دا ځکه چه هر کله چه سړی کومه ژبه زده کوي ، ځکه چه دی د خپلې ژبې له ساختمان سره له کوچنیوالي څخه عادت لري نو که څه هم دی په دې وپوهیږي چه د ده مورنۍ ژبه او دا بله ژبه د جوړښت له مخې توپیر سره لري خو بیا هم د خپل عادت له مخې هغه مطالب چه په نوې ژبه کې یې اداکوي د خپلې ژبې د جوړښت له مخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترتیبوي . او ترڅو چه د ژبې شاګرد و دغو توپیرونو ته متوجه نسي او په دغه برخه کې بنه مشق او تمرین ونکړي ، د نوې ژبې د استعمالولو په وخت کې به د غو برخو کې تل له غلطیو او اشتباه ګانو سره مخامخ کیږي .

د بیلو بیلو ژبو ویونکي دیوې بلې ژبې په زده کړه کې بېل بېل مشکلات لري . که یو انګریزي ژبې او یو دري ژبې ویونکې پښتو زده کړي ، د دوی مشکلات سره یو شی ندي . د مثال په توګه د پښتو د دې دوو جملو (زه ډوډۍ خورم ، ما ډوډۍ وخوړه) په زده کړه کې پرته له فونیمي مشکلاتو څخه انګریزي ژبې د وه مشکله لري : یو دا چه د دې په ژبه کې فعل د نومو او جملو په پای کې نه راځي ، بل دا چه په انګریزي کې د واحد متکلم له پاره په فاعلي حالت کې یوازې یو ضمیر (I) موجود دی . مګر په پښتو کې دوه ضمیرونه (زه ، ما) استعمالیږي او د غه هر ضمیر د استعمال ځانګړي او مشخص ځایونه لري . نو بنایي چه دا هر و مرو ده نه وي زده سي چه په پښتو کې فعل په کوم ځای کې راځي او په کوم ځای کې (زه) ووایي او په کوم ځای کې (ما) . دري ژبې بیا د فعل په برخه کې دو مره مشکلات نلري خو د نومو او ضمیرونو په برخه کې هغه مشکلات چه انګریزي ژبې یې لري دري ژبې یې هم لري . د غه رنګه د (دا زما کور دی) په برخه کې انګریزي ژبې د (زما کور) په برخه کې څه مشکل نلري . ځکه چه دی په خپله ژبه کې هم لومړی (زما) او بیا (کور) استعمالوي (my home) ، خو دري ژبې د مشکل سره مخامخ کیږي ، ځکه چه دی په دري ژبه کې لومړي (کور) او بیا (زما) وایي (خانهٔ من) .

د غه رنګه ځکه چه د ټولو ژبو ټول آوازونه سره یو شی ندي نو په دې

برخه کې هم د ژبې زده کوونکي ممکن مشکلات ولري . دا مشکلات هم اکثره پوښي نوي .
د مثال په توګه د (ختکي) په کلمه کې انګریزي ژبې د (خ) او دري ژبې د (ټ) د تلفظ
په برخه کې له مشکل سره مخامخ کیږي .

د ژبې په زده کړه کې د ژبې د بېلو بېلو لهجو د توپیر څخه هم سترګې نسي پټېدلای. که
یوه ژبه څو لهجې ولري نو د هغې ژبې د زده کړې په لومړي سر کې ښایي چه له نوموړو
لهجو څخه یوازې یوه لهجه انتخاب او هغه تدریس سي .

که د ژبې شاګرد وغواړي چه د یوې ژبې ټولې لهجې زده کاندي نو ښه
لار دا ده چه دی لومړی یوه لهجه ښه زده کړي او وروسته بیا د هغې لهجې په شمول د
نوموړي ژبې د ټولو لهجو توپیرونه مطالعه او زده کړي او وروسته نو په هره لهجه چه خبرې
کوي د نوموړو توپیرونو رعایت وکړي .

له نوموړي بیان څخه مطلب دادی چه د نړۍ ژبې د داخلي ساختمان
او جوړښت له مخې کټ مټ یو شی ندي او یوله بله توپیر سره لري . هر کله چه کومه ژبه وکوم
چاته تدریس کیږي که د هغه چا مخصوص مشکلات چه د نوموړي ژبې په زده کړه کې
یې لري په نظر کې ونیول سي نو د ژبې شاګرد کولای سي چه پر نوموړو مشکلاتو باندې په
لږ وخت کې بریالی سي او په لږ وخت کې په صحیح ډول سره نوې ژبه زده کړي .

څنګه چه دمخه مو هم وویل د ژبې د شاګرد مشکلات هغه وخت
څرګندېدلای سي چه د شاګرد د ژبې ساختمان او د هغې ژبې جوړښت چه شاګرد یې
زده کول غواړي په علمي ډول سره تجزیه او تحلیل سي . د هغوی د آوازونو ډلونه،
مورفیمونه او د مورفیمونو ترکیب او د کلام د اجزاوو ترتیب او داسې نور خصوصیتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په صحیح ډول سره معلوم سي ، وروسته د مقایسې او پرتلې له مخې د نوموړو دواړو ژبو توپیرونه (چه د دغو توپیرونو مجموعه په حقیقت کې د هغو مشکلاتو یوه مجموعه ده چه د ژبې زده کوونکي ته د ژبې د زده کړې په وخت کې ور پېښېږي) ښکاره سي.

په دې رساله کې د ژبې د ساختمان او جوړښت د سپړلو په باره کې ځینې مقدمات یادوني سوي دي او زیار ایستل سوی دی چه د ژبپوهنې علاقه مندانو ته د ژبې د آوازونو او فونیمونو او هغوی په فونیمیکي الفبا سره د لیکلو، د مورفیمونو د معلوملو او د هغوی د ډولونو او بدلونونو په باره کې څه معلومات وړاندې سي او دغه رنګه د لویې ژبې د بېلو بېلو لهجو د څېړلو او د هغوی د ثبتولو لارې چه د ژبې د ساختمان او جوړښت د معلوملو په برخه کې ډېر اهمیت لري په لنډ ډول وښودل سي او په دې توګه هغوی ته په دې باره کې د نورې زیاتې او بشپړې مطالعې له پاره زمینه برابره سي.

نور احمد شاکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه او د هغې څانګې

ژبپوهنه و هغه علم ته وايي چه د هغه په ذريعه د ژبې داخلي ساختمان او جوړښت ترڅېړنې لاندې نيول کيږي او مهمې څانګې يې دادي: تشريحي ژبپوهنه، تاريخي ژبپوهنه او مقايسوي ژبپوهنه.

تشريحي ژبپوهنه (descriptive linguistics) د ژبپوهنې هغه اساسي او مهمه څانګه ده چه په هغه کې يوه ژبه بېله دې چه تاريخي بدلون او تحول يې په نظر کې ونيول شي په يوه ټاکلي او معين وخت کې مطالعه کيږي. په تاريخي ژبپوهنه (historical linguistics) کې د ژبې هغه تاريخي تحول او بدلون تر غور او څېړنې لاندې نيول کيږي چه په بېلو بېلو دورو کې ورپېښ شوی وي. په مقايسوي ژبپوهنه (comparative linguistics) کې څو ژبې چه له يوې کورنۍ څخه وي يا د ژبو څو کورنۍ په مقايسوي ډول تر غور لاندې نيولې کيږي او يو له بله سره پرتله کيږي څو چه د دوی ترمنځ نږدېوالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اړیکې ښکاره سي.

په تاریخي ژبپوهنه کې دیوې ژبې مواد چه په دوو یا زیاتو دورو کې د دتشریحي ژبپوهنې له مخې تهیه سوي او څېړل سوي وي مطالعه کېږي. په مقایسوي ژبپوهنه کې د دوو یا زیاتو ژبو یا لهجو هغه مواد چه د تشریحي ژبپوهنې له خوا راغونډ سوي او څېړل سوي وي تر غور لاندې نیول کېږي او د هغوی ورته والی معلومېږي. نو ددې له امله د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې پوهان او محققین د تشریحي ژبپوهنې په محققینو پسې ځي او هغه مواد مطالعه کوي چه د تشریحي ژبپوهنې د پوهانو له خوا تهیه سوي او څېړل سوي وي. مګر د تشریحي ژبپوهنې پوهانو او محققینو ته د تحقیق په وخت کې د تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې د محققینو مواد په ښه نه ورځي.

ژبه او لیک

ژبه هغه آوازونه دي چه انسانان یې د خپلو افکارو او خیالاتو د ښکاره کولو په غرض تر یو خاص نظم او سیستم لاندې د صوتي غړو په واسطه له خولې څخه راباسي او په دې توګه په خپلو منځونو کې یو له بله سره رابطه پیدا کوي. لیک هغه سیمبولونه او علامې دي چه د هغوی په واسطه انسانان یو له بله خپل افکار او خیالات اظهاروي. لیک په عمومي ډول پر دوو برخو باندې وېشل کېږي: یو تصویري لیک او بل الفبایي لیک. په تصویري لیک کې انسانان خپل فکرونه د تصویرونو او شکلونو په واسطه ښکاره کوي او د آوازونو سره کومه رابطه نلري. اما په الفبایي لیک کې د هغو آوازونو له پاره چه په خبرو اترو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

استعمالیږي سیمبولونه راوړل کیږي او ددغه سیمبولونو مجموعه چه دیوې ژبې ټول آوازونه وښیي دژبې الفبا بلله کیږي .

ژبه او لیک که څه هم یوله بله سره نږدې رابطه لري خو بیا هم ژبه بیل شی ده او لیک بیل شی دی او باید دا دواړه سره ګډ نسي . یوژبپوهاند دژبې او لیک تر منځ په سنه توګه توپیر کولای سي ، خو هغه کسان چه په دې باره کي یې غور نوي کړي ژبه او لیک دواړه یو شی بولي ، حتی کله کله څیني خلک لیک اساس بولي او په همدې اساس د ژبې قضاوت کوي حال دا چه اساس ژبه ده او د لیک قضاوت باید د ژبې پر اساس وسي . همدغسي اشتباه ګاني کله کله د ګرامر او ژبې تر منځ هم واقع کیږي . یوژبپوهاند هر کله چه د ژبې ګرامر لیکي هیڅ کله د مورنۍ ژبې وویونکي ته دا نه وایي چه داسی مه وایه داسي ووایه . بلکه ددې پرځای چه دی د مورنۍ ژبې وښیتن ته هدایت ورکړي دی په خپله باید د مورنۍ ژبې له ښبتن څخه هدایت واخلي ، یعنی باید پوښتنه ځني وکړي چه تاسي څنګه وایاست ؟ هر ډول چه هغوی ویل دی باید هغه شی کټ مټ په خپله دیتسا کي ضبط کړي . دا ځکه چه ګرامر د ژبې له مخې لیکل کیږي او ژبه د ګرامر له مخې منځ ته نه راځي . یوژبپوهاند هیڅ وخت دا زیاړ نه باسي چه د ژبې ټول مواد هر ومرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه دده په نزد د ګرامر د پوهانو په اصطلاح د ژبې استثناآت هغومره اهمیت لري لکه باقاعده شیان چه یې لري او استثناآت هم د ژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي . نو که چیري دی له هغو څخه سترګي پټي کړي یا یې په بله بڼه سره وښیي په حقیقت کی دی د ژبې دیوې مهمي برخې څخه سترګي پټوي او د ژبې ددغي برخې پر حقیقي بڼه او ساختمان باندې پرده غوړوي ، او هغه چا ته چه دده د تحقیق له مخې نوموړې ژبه مطالعه کوي نیمګړي معلومات وړاندې کوي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان صوتي غړي

انسانان يوله بله خپل افکار او مطالب د آوازونو په واسطه اظهاروي . د غه آوازونه چه انسانان يې د صوتي غړو په واسطه له خولې يا پزې او يا خولې او پزې دواړو ولاړو څخه راباسي د فونيتيکس (Phonetics) او فونيميکس (Phonemics) په واسطه چه د ژبپوهنې دوې مهمې څانګې دي مطالعه کيږي . په ژبپوهنه کې يوازې هغه آوازونه تر څېړنې لاندې نيول کيږي چه په ژبه او خبرواترو کې استعماليږي . دادى اوس به د انسان هغه صوتي غړي چه د خبرواترو په وخت کې د آوازونو په توليدولو کې مهم برخه لري په دې لاندې شکل کې وښيو :

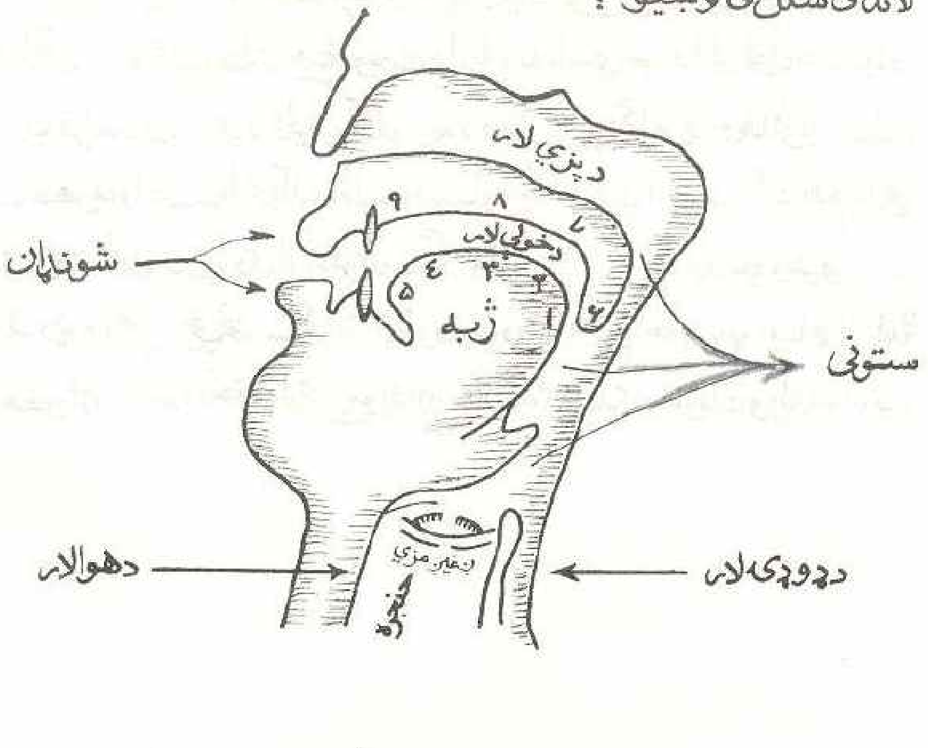

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېر شکل کې د انسان صوتي غړي په دې لاندې ډول سره ښوول سوي دي :

-۱- ژبه : ژبه پر پنځو برخو باندې وېشل سوې ده : ۱- ریښه (root) ۲- وروستۍ برخه (dorsum) ۳- منځنۍ برخه (Center) ٤- د مخنۍ برخه (blade) ۵- د ژبې سر (tip).

-۲- د خولې لوړه برخه : ۶- ژبۍ (uvula) ۷- نرم تالو (velum) ۸- زیږ تالو (dome)
۹- اوربې (Alveolar ridge).

-۳- غاښونه او شونډې

-٤- ستونی (pharynx) چه دوې لارې لري : یوه د خولې او بله د پزې . که نرم تالو پورتې خواته و خوځېږي نو د پزې لار و تړله شي . او که ژبه د نرم تالو و خواته و خوځېږي د خولې لار و تړله سي .

-۵- ږغیزې مزي (Vocal cords) . د تنفسي نل په لوړه برخه کې موقعیت لري او دوه تاره و شخه تشکیل سوي دي . د آواز د اداکېدلو په وخت کې هوا د حنجرې (larynx) له خالیگاه شخه د ږغیز مزو تر منځ تېرېږي . که د هوا د تېرېدلو په وخت کې ږغیز مزي بېخي سره نږدې وي نو د هوا جریان یې ریږوي او کوم آواز چه په دغه وخت کې تولیدېږي ږغن آواز (Voiced sound) یې بولي لکه د (ب) یا (د) آواز .

او که ږغیز مزي لږ سره لیرې وي د هوا جریان یې نسي رېږولای او په دغه وخت کې یې ږغ آواز (Voiceless sound) تولیدېږي لکه د (پ) یا (ت) آواز . د غه سبب دی چه ږغیز مزي په صوتي غړو کې ډېر اهمیت لري .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ونځي

(Position of articulation)

د انسان صوتي غړي د خولې په خواکې پردوو برخو ویشل کېږي : ښوروونکي او نه ښوروونکي . ښوروونکي صوتي غړي (Articulators) هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي په حرکت کي وي او هغه دادي : د ژبې ورستۍ ، منځنۍ او مخنۍ برخه ، د ژبې سر او لاندېنۍ شونډه . او نه ښوروونکي صوتي غړي چه ــــ (Point of articulation) يې بولي هغه صوتي غړي دي چه د آوازونو دادا کولو په وخت کي حرکت نه کوي او ځای پرځای ولاړ وي . دا صوتي غړي دادي : نرم تالو ، زیږ تالو ، اوری ، دلوړو غاښونو بېخونه ، دلوړو غاښونو سرونه او لوړه شونډه .

هر کله چه ښوروونکي او نه ښوروونکي صوتي غړي سره یوځای سي د آوازونو ونځي او مخرجونه تشکیلېږي . د مثال په توګه که د ژبې سر او دلوړو غاښونو بېخ سره یوځای سي نو د (ت) یا (د) مخرج تشکیلېږي او که کښته شونډه او لوړه شونډه سره یوځای سي د (ب) یا (پ) ونځی تشکیلېږي . که لاندنی جدول چه په هغه کې د ځینو آوازونو ونځي او د هغوی د ولونه ښوول سوي دي په غوږ وګورو په عمومي ډول آوازونه پر درو واسا سي اولو یو ډلو باندي ویشل سوي دي : انسدادي (stops) ، احتکاکي (Fricatives) او طنطنه لرونکي (resonants) . اکثره هغه آوازونه چه په ژبه کې استعمالېږي له دغو درو ډلو څخه په یوه ډله کې شاملېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

manner of articulation دآوازداداکولو ډول ↓		position of articulation دآوازداداکولو ونوځي →		bilabial شونډنیز	labiodental شونډي غاښنیز	dental غاښنیز	alveolar اوریږیز	retroflex غبرگ ژبي	alveopalatal اوري تالوییز	palatal ژبې تالوییز	velar نرم تالوییز	uvular ژبکۍ بیز	labiovelar شونډیي تالوییز	pharyngeal حڅکنیز	glottal ستونیز
STOPS انسدادي	Simple	ساده	بې ږغه ۱	p	p̣	t̪	t	ṭ		k̠	k	q	k͡p		ʔ
			ږغن ۲	b	ḅ	d̪	d	ḍ		g̠	g		g͡b		
	aspirated	نفسي	بې ږغه	pʰ			tʰ				kʰ				
			ږغن	bʰ			dʰ				gʰ				
	glottalized	ستونیزسوي	بې ږغه	p'			t'				k'				
			ږغن												
	affricated	موښلي	بې ږغه				¢		č						
			ږغن				z		ǰ						
	laterally affricated	اړخیزموښلي	بې ږغه				ƛ								
			ږغن				λ								
	Prenasalized	غنه سوي	بې ږغه	ᵐp			ⁿt								
			ږغن	ᵐb			ⁿd								
	implosive	دننه خوانه وازېدونکي	بې ږغه												
			ږغن	ɓ			ɗ								
FRICATIVES احتکاکي	slit	هوار	بې ږغه		f	θ					x				h
			ږغن	γ	v	ð					ɣ			ɛç	ɦ
	groove	غوځ	بې ږغه				s	ṣ	š						
			ږغن				z	ẓ	ž						
	lateral	اړخیز	بې ږغه				ł								
			ږغن												
RESONANTS طنطنه لرونکي	lateral	اړخیز	بې ږغه												
			ږغن				J		ʎ						
	nasal	غنه يي	بې ږغه	m̥			n̥								
			ږغن	m	ɱ	n̪	n	ṇ	ñ	ŋ̠	ŋ	ŋ̣			
	median	منځني	بې ږغه	w̥					y̥						
			ږغن	w			ɹ		y						
FLAPS	پرېبېدونکي		بې ږغه												
			ږغن				ř								
TRILLS	رېږدېدونکي		بې ږغه				ř̥								
			ږغن				ř					R			

voiced : ۲- ږغن   Voiceless : بې ږغه :۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسدادي آوازونه هغه آوازونه دي چه داداکولو په وخت کي يې مخرج تپ ـ وتړل سي او د هوا جريان بند سي، خود مخرج د تړلو څخه وروسته دفعتاً مخرج وپرانيستل سي او په دې توګه يو انسدادي آواز توليد سي. لکه د (ت) يا (پ) آواز. دانسدادي آواز مهم خاصيت دا دی چه د مخرج تړل يې دا حتکاکي او تنتنه لرونکو آوازونو په توګه دوام نه کوي. احتکاکي هغه آوازونه دي چه د هغوی داداکولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي احتکاک پيښ سي لکه د (س) يا (ز) آوازونه. تنتنه لرونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د هغوی داداکولو په وخت کي په صوتي وتونځي کي نه احتکاک پيښيږي او نه دانسدادي آوازونو په څېر د مخرج تړل او دفعتاً پرانيستل واقع کيږي، بلکه دا هغه آوازونه دي چه په حنجره (larynx) کي پيدا سوي وي او وروسته د خولې او پزې په واسطه يو ډول او بل ډول کيږي لکه د (ن) يا (م) آوازونه.

برسېره پر نومو ړو درو لويو ډلو دوه ډوله نور آوازونه هم په ژبو کي پيښيږي چه يو ډول يې پړپېد ونکي (Flaps) او بل ډول يې رېږدېد ونکي (trills) آوازونه نوميږي. پړپېد ونکي هغه آوازونه دي چه د ژبي د يوه ډېر چټک حرکت په واسطه اداکيږي چه کله کله د يوه ډېر لنډ انسدادي آواز سره شباهت لري، او رېږدېد ونکي آوازونه هغه آوازونه دي چه د ژبي، شونډانو يا ژبې د ډېرو چټکو حرکاتو په واسطه اداکيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آوازونو ډولونه

آوازونه په عمومي ډول پر دوو برخو ویشل کیږي : کانسونینټونه او واولونه .

کانسونینټ (Consonant) هغه آواز ته وایي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو د تماس له امله د هوا په هغه جریان کي چه د هغه د ادا کولو په وخت کي له خولې یا پزې یا د غودوا ړ ولار و څخه راوزي انسداد ، احتکاک یا کوم بل ډول بندش پیښیږي . لکه د (ب) یا (پ) دادا کولو په وخت کي چه د دوو شونډو د تماس له امله د هوا په جریان کي بندش واقع کیږي . یا لکه د (چ) یا (ج) دادا کولو په وخت کي چه د ژبې او اوري تماس د هوا په جریان کي بندش راولي . که دوه یا زیات کانسونینټونه په یوه سیلاب کي متصل سره راسي او د دوی په منځ کي واول نه وي کلسټر (cluster) یې بولي . لکه په پردې کي (پ) او (ر) او په آزمویښت کي (ښ) او (ت) .

واول (vowel) هغه آواز ته وایي چه د هغه دادا کولو په وخت کي د صوتي غړو ترمنځ داسي تماس نه پیښیږي چه د هوا په جریان کي انسداد او بندش واقع سي ، خو د ژبې او شونډو د مختلفو حرکاتو له امله د خولې داخلي برخه بېل بېل شکلونه پیدا کوي چه په دې توګه واولونه یو له بله څخه په منځ کي توپیر پیدا کوي لکه په لاس ، ډېر او سور کي د (ا ، ې ، و) آوازونه .

د پښتو کانسونینټونه او واولونه په لاندي ډول دي :

الف : کانسونینتونه :

ب	b	ځ	dz	ژ	ž	ګ	g
پ	p	خ	x	ږ	ẓ	ل	l
ت	t	د	d	س	s	م	m
ټ	ṭ	ډ	ḍ	ش	š	ن	n
ج	j	ر	r	ښ	ṣ̌	ڼ	ṇ
چ	č	ړ	ṛ	غ	ǥ	ه	h
څ	ts	ز	z	ک	k		

ځیني عربي کلمې په پښتوکي استعمالیږی . دغه عربي کلمې ځیني داسي عربي آوازونه لري چه په پښتوکي نسته . نوهرکله چه دا عربي آوازونه په پښتوکي تلفظ کیږي په عمومی ډول په هغو پښتو آوازونوسره تبدیلیږي چه دغوعربي آوازونو ته نژدېوالی ولري . لکه ف > پ ، ق > ک یاخ ، ث > س اوداسی نور ....
نوموړي عربي آوازونه دادي :
ث s̱ ، ح ẖ ، ذ ẕ ، ص ṣ ، ض ẓ ، ط ṯ ، ظ z̄ ، ع ʔ ، ...
ف f ، او ق q .

په ځینو ژبوکي ځیني آوازونه دي چه کله کله د کانسونینټ اوکله کله د واول په ډول اداکیږي . په پښتوکي دوه آوازونه دي چه کله کله د هجا هسته تشکیل کړي او د واول په توګه څرګندیږي ، خو ځیني وخت د هجا هسته نه تشکیلوي او د کانسونینټ په

ډول اداکیږي . نوموړي دوه آوازونه دادي :

و (W) : لکه په (کنډو = Kandáw) او (ولور = Walwár) کي.

ی (Y) : لکه په (یخی = yaxáy) او (آگی = agáy) کي.

ب : واولونه Vowels

و (o) : لکه په (نور = nor) او (پور = por) کي.

ُ (u) : لکه په (پل = pul) او (سور = sur) کي.

و (ū) : لکه په (نورو = nūru) او (تورو = tūru) کي لومړي واوونه.(۱)

ي (i) : لکه په (ځیر = dzir) او (پیر = pir) کي.

ي (ī) : لکه په (کیږي = Kīẕi) کي لومړی (ي).(۲)

ې (e) : لکه په (ډېر = der) او (شمېر = šmer) کي.

زورکی (ə) : لکه په (زړه = zṛə) او (لېوه = lewə) کي.

آ یا زور (a) : لکه په (اړخ = aṛx) او (سر = sar) کي.

آ (ā) : لکه په (کار = Kār) او (آس = ās) کي.

دادی اوس به د پښتو یو متن د کندهار ، بل متن د ننګرهار او یو بل متن د پېښور په لهجو د نوموړو سیمبولونو په واسطه د نمونې په توګه ولیکو . د مخه تر دې چه نوموړي متنونه ولیکو باید وویل شي چه د خجې (stress) راوړل او نه راوړل او بدلون نه یوازې په پښتو بلکه د نړۍ په ډېرو ژبو کي د کلمو و معنی ته تغییر ورکوي . مثلاً په (پرېوتم او کښېنستم)

(۱) : په نوموړو کلمو کی داسي (و = ū) د کندهار په لهجه کی راځي . (۲) په نوموړي کلمه کي داسی (ی = ī) د کندهار په لهجه کی راځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي که خج پرلو مړی سسیلاب باندي راسي یوه معنی لري او که د پای پر سیلاب باندي راسي بله معنی ورکوي . نو ځکه په لاندي متنونو کي د خج رعایت هم کوو او هغه د یوې داسي علامې (ٗ) په ډول د سیلابونو پر سر باندي ایږدو . دا هم بایدــ وویل سي چه دا متنونه ځکه چي د لیک له مخې لیکل سوي دي نو ممکن په ځینو ځایونو کي د لهجې پوره نمایندګي و نه کړای سي .

د کندهار لهجه — د سناغلي بېنوا په قلم

یوازي پښتو

دالوست په یوازي پښتو لیکم ، چه د بلې ژبې یو توری پکښې نسته . هو کې ! د ژبې سبه والی هم دغه دی چه هره ژبه سنالي د ومره ا، ته وي ، چه د ژبې خښتن هر راز د زړه وینا په خپله ژبه و ویلای سي . که څه هم ژبې یو د بله و مرستي ته سره اړې دي او یوازي کومه ژبه بشپړه نه لید له کېږي ، بیا هم ځیني ژبې له خپله ځانه دونده وینا وې او توري لري چه خښتن یې مړني وي نو په لږ زیار د پردوله اړه څخه وزي.

د عربو ژبه هغه ژبه ده چه د نړیه د ژوندیو اولوړو ژبو څخه بلله کېږي . خو سره له دغه هم ځیني پردي توري پکښې سته چه د دغې ژبې پوهانو راښوولي دي . دغسي هم د او سنۍ ژوندۍ نړیه لوړې ژبې لکه انګریزي او فرانسوي یا نورې ژبې پردي لاتیني یا یوناني توري پخپل منځ کښې لري . پا رسو هم یوه خونړه

ژبه ده چه دا زړه کاله راهیسې د مېړنیو مشرانو تر سیوري لاندې پې روزنه کیږي. خوسره له دې دونه روزنې هم ویوازې پارسو لیکلو ته بیخ نه لیدل کیږي ، او ډېره به ډېر نه وي چه یوازي پارسو ولیکله شي ، هر ومرو به وعربي ژبې ته اړشوا وکله نه یوه لیکه یا دوې درې لیکې به په زیار ولیکلې سي .

له ښه مرغه زموږ پښتو ژبه ډېره اړته ده . موږ که لږ څه زیار وکاږو ، نو په خپله ژبه به هرڅه په یوازې پښتو ولیکو . که څه هم موږ اړ نه یو چه هر ومرو به یوازې پښتو ولیکو . د نړۍ ټولې ژبې یوه د بلې په مرسته بشپړه کیږي ، خو بیا هم دا د ژبې ښه والی دی چه یوه ژبه دومره اړته وي او دومره توري ولري چه د بلې ژبې له اړې څخه ووزي . دا څرګنده ده چه زموږ پښتو ژبه د هرڅه د پاره بېل بېل توري لري او د لویو غرو په لمنو کښې د سپینو پښتنو په زړو کښې ښخ دي . که څوک پلټنه پسې وکړي ، ډېرې وینا وې او ډېر توري به وموهي چه اوس نښته یا موږ ته څرګند نه دي .

— د نوموړي مضمون فونیمیکې بڼه —

yawā́zi paṣtó

dá lwə́st pə yawā́zi paṣtó likám či də bə́li žə́bi yáw ṭórəy pəkṣi nə́sta. hóke! də žə́bi ṣəwā́ləy ham dagá day či hára žə́bə ṣāyi dúmra árta wi či də žə́bi tsaṣtán

(c) ketabton.com: The Digital Library

har rāz də zṛə́ waynā́ pə xpálə žába wayə́lāy si. ka tsə ham žábi yaw də balə wə mrásti tə sara ā́ṛi di aw yawā́zi kuma žába bášpaṛə ná lidalə kī́ẓi, byā́ ham dzini žábi lə xpálə dzā́na donə waynā́wi aw tū́ri lari či tsaṣtán ye maṛanáy wi, no pə láẓ zyā́r də pradó lə aṛáy tsaxə wázi.

də ʔarábu žába hága žába də či də naṛəy də žwandáyu aw lwáṛu žábu tsaxə baláli kī́ẓi. xu sará lə daga ham dzíni pradí tū́ri pakṣi stá či də dágí žábi pohā́nu rāṣowəli di. dagási ham də osanáy žwandáy naṛay lwáṛi žábi láka angrezí aw farānsawi yā nū́ri žábi pradí lā́teni yā yonā́ni tū́ri pə xpál mándz kṣi lari. pāṛsó ham yawa xwaẓá žába də či dā zar kā́lə rāhisi də meṛənáyu mašarā́nu tər syóri lā́ndi ye rozánə kī́ẓi. xu sará lə de dóna rozáni ham wə yawā́zi pāṛso ʔikā́lu tə bič nə lidəl kī́ẓi, aw ḍéra bə draná wi či yawā́zi pāṛsó walikələ si. harú marú bə wə ʔarabí žábi tə aṛ su aw kə nə yawá lika yā dwe dre líki bə pə ḍer zyā́r walikəli si.

lə ṣə márga zmúẓ paṣtó žába ḍera árta da. muẓ kə láẓ tsə zyā́r wákā́zu, no pə xpálə žaba bə har tsə pə yawā́zi paṣtó wáliku. ka tsə ham muẓ aṛ nə yu či harú marú

ba yawázi paṣtó likú. da naṛay ṭóli žábi yawa da báli pa — mrasta bašpaṛa kízi, xu byá ham dā da žabi ṣawáləy day či yawa žába dóni árta wi aw dúmra túri wálari či da báli žábi la aṛay tsaxa wawzi. dā tsargánda da či zmúẓ paṣto žaba da har tsa dapára bel bel túri ʔarí aw da lúyu gró pa ʔamánu kṣi da spínu paṣtanó pa zṛó kṣi ṣax di. ka tsók palaṭána pasi wákṛi, déri waynáwi aw ḍer túri ba wámumi či os násta yá muẓ ta tsargánd ná di.

دننګرهار لهجه — دښاغلي الفت په قلم

دکوم ځای دی ؟

یوکور یي دلته دی ، بل په کابل کي ، بل په یو بل ځای کي . څه ځمکه په کوهدامن کي لري ، څه په بغلان کي ، څه په یو بل ځای کي . نغدي روپۍ یي په رشوتونو دلته پیدا کړي ، مګر ګټه ور باندي نور بانکونه کوي په یو بل ځای کي . نو وایه چه دی دکوم ځای دی ؟

مینه یي له دي خلکو سره نشته ، او دنورو ملکونو خلک ورته ډیر ګران دي . ددي ځای ژبه یي نه زده او په پردیو ژبو افتخار کوي . ددي وطن له شعر او موسیقی نه خوند نه اخلي او دخارجي موزیک په صفت مړیږی نه . موږ ته په نخوت او نفرت ګوري او دپردیو مستخدمینو په مقابل کي ډیره تواضع کوي .

ته و وایه چه دی د کوم ځای دی ؟

دی د هیڅ ځای نه دی ، ځکه چه هر ځای د ده دی او سړی ورته هر ځایي ویلی شي . هو ! دا هغه مرغه دی چه څلور فصلونه په څلورو مملکتونو کي تېروي او وطن نه لري . وطن نه پېژني ، د یوه وطن په هوا کي نه الوزي او د وطن سړې او تودې نه شي تېرولی .

دا هغه عیاش دی چه بې له عیش و راحت نه نور څه نه پېژني او له وطن سره هیڅ مینه او علاقه نه لري .

مونږ هغه کسان د دې وطن بللی شو چه د وطن په کالو او بوټو سر ورکوي او په سختو وختو کي د وطن په کار ورېږي . که څه هم پوله او ېتنی نه لري ، او په زړه وکوډلو او جونګړو کي اوسي .

هو ! زما په عقیده دا وطن د هغه چا نه دی چه د ډېرو ځمکو قبالې یې اخیستي دي . بلکه د هغه چا دی چه د وطن مینه یې په زړه کي ده او له وطن سره علاقه لري .

د نوموړي مضمون فونیمیکي بڼه

da Kúm dzāy day?

yaw Kor ye dálta day, bal pa Kābul Ke, bal pa yaw bal dzāy Ke. tsa dzmáKa pa Kadāmán Ke larí, tsa pa Baglán Ke, tsá pa yaw bál dzāy Ke. nágde rupáy ye pa riṡwatúno dálta paydá

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kṛe, mágar gáṭa warbā́nde nor bānkúna Kawí pa yaw bəl dzā́y ke. tə wáwāya či day da Kúm dzā́y day?

mína ye lə de xálko sara nášta, aw də nóro mulkúno xálk warta ḍer grā́n di. də de dzā́y žəba ye názda aw pa pradáyo žábo iftixā́r Kawí. də de watán lə šer aw mosiqí na xwánd na áxli aw də xāriji mozík pa sifát maṛézi na. múnẓ tapa naxwát aw nafrát góri aw da pradáyo mustaxdimíno pa moqābil ke ḍéra tawāzó Kawí.

tə wáwāya či day da Kum dzā́y day?

day da héts dzā́y na day, dzáka či hár dzāy də də day aw saray warta hardzāyí wayálay ši. ho! də́ haga margá day či tsalór faslúna pa tsalóro mamlakatúno ke terawí aw watán nálari. watán na péžani, də yawá watán pa hawā́ ke na álwuzi aw də watán saṛé aw tawdé náši terawálay.

dā́ hága ayā́š day či bé lə áyš u rāhát na nór tsə na péžani aw lə watán sara héts mína aw alāqá nálari. munẓ haga Kasā́n də dé watán batā́lay šu či da watán pa Kā́ṇo aw búṭo sár warKawí aw pə sáxto wrádzo ke də watan pakā-réẓi, Ka tsá ham púla aw paṭáy nalari, aw pa zaró Koḍálo aw

jongáro ke ósi.

ho! zmā́ pə aqidá dā watán də haqə čā nə day či da déro dzmáko qabāle ye axíste di. bálke də haqə čā day či də watán mína ye pə zṛə ke da aw lə watán saraatəgá lari.

د پېښور لهجه :

دسرو تعويذ (١)

يوه شپه شمروز يو خواجرتي قاتلان د جميلې په کور ورخطا کړل . ډاکه پر لوټه . صابره او جميله دواړه په کښې مړې شوې . شمروز د خپلې ورېرې او د بوډۍ په مرګ د مکر ډېر ويرا وژړا اوکړه . پوليس خپل تفتيش کښې ډېر په اخلاص سره کار اوکړو ، ولې هيڅ هم د ريښتيا وشهادت ته غاړه نه کېښوده . او نتيجه دا شوه چه شمروز په يو خو ورځو کښې د خپل مشر ورور په خانې کښنا ستو . خو د نا صر په بيچ کېدو يې په زړه کې غټه بوغمه پاتې شوه . په خوا او شا کلو کښې يې ډېر کوشش ورپسې اوکړو ، ولې هيڅ پته يې اونه لګېده . ماشوم ناصر د خپل وطن نه ډېر لرې يو لوی ښار ته اورسېدو . يوه شپه چه ډېر ستړی شو ، نو چرته په يوه باغيچه کښې ديو بينچ د پاسه اوده شو . دا باغيچه دلوی کاروباري تاجر په کور کښې وه . سحر وختې چه د کور مالک سېټ رحمان د سېل د پاره بهر تلو ، نو په باغيچه کښې

(١) : دا مضمون د ښاغلی رشيد علی دهقان اثر او د ښاغلی جهان زيب نياز پېښوري لهجه ده .

يې د خپل کور نه خطا شوې ماشوم اوليد وچه لاهغه شان بې غمه اوده پروت وه ، بنګلې ته لاړ وا وسره د خپل تېره بيرته هغې ځای ته راغلو چرته چه هغه ماشوم لاهغه شان اوده وه .

وايي چه ددې سپېڅلو زوی وه چه ډېر ښکلی وه او هم لکه ددې ماشوم وه . دوی ته خپل مړشوی زوی وریاد شو ، د دواړو په سترګو کښې اوښکې وې . دواړه ساه نيولي دماشوم په خوا کښې غلي ولاړ وو چه په دې کښې ناصر هم له خوبه بېدار شو . او تراوتر يې کتل او بيا په رتو رتو په ژړا شو .

د سپېڅلي تېر ناصر خپلی سينې ته جخت کړو .

دواړو ژړل ، خو دواړه نه پوهېدل چه د دوی د ژړا وجه څه ده . سپېڅلي رحمان ناصر په غېږه کښې اوچت کړو او سره د خپل تېره کمرې ته لاړل .

د نوموړي مضمون فونيميکي بڼه

da sró ṭawíz

yawá špá Šamróz yaw so ujrati qātilán da Jamilé pa Kor warxatā́ Kṛəl. ḍāKá préwata. sābirá aw Jamilá dwā́ṛa paké mṛé šwe. Šamróz da xpā́le wreré aw da buḍé pa márg da məKər ḍér wir aw jaṛā́ óKṛa. pulís xpə́l taftíš Ke ḍér pa ixlā́s sara Kā́ṛ óKṛo. wā́le hécā kum da

(c) ketabton.com: The Digital Library

rištiáo šahādát ta gā̲ra ná kexoda. aw natijá dā́ šwače Šamróz pa yaw só wrádzo ke da xpə̄l mášar wrór pa xāné kénāsto. xo da Nāsár pa bač kedó ye pa zṛə ke gā̲ta bogmá pāte šwá. pa xwā́ u šā kálo ke ye ḍér Košíš wárpase ókṛo, wále hés páta ye onálageda. māšúm Nāsə́r da xpə̄l watán na ḍer lə́re yaw lwé xār ta órasedo. yawá špá či ḍer stə́ṛe šo. no čárta pa yawa bāgičá ke da yaw binč da pā́sa odá šo. dā bāgičá da lwé kārubāri tājir pa kór ke wá. sahár waxti če da kor mālik séṭ Rahmān da sél da pā́ra bahár tló, no pa bāgiča ke ye da xpəl kor na xatā šəwe māšúm ólido, če lā hága šān begáma udə prot o. banglé ta lā́ṛo aw sará da xpə̄l ṭabára byérta hage zé ta rā́glo čárta če haga māšúm lā hága šān udá o.

wā́yi če da dé seṭ yaw zwé wo, če ḍér xkúle o aw hum láka da dé māšúm wo. dwi ta xpə̄l maṛ šə́we zwé waryā́d šo, da dwā́ṛo pa stárgo ke úxke we. dwā́ṛa sāniwāli da māšúm pa xwā́ ke gə̄li watā́ṛ wu, če pə de ke Nāsár húm la xóba bedā́r šo. awtár awtár ye katə́l, aw byā́ pa rā́ṭo rā́ṭo pa jaṛā́ šo. da seṭ ṭabár Nāsə́r xpəle siné ta júxt kro. dwā́ṛo jaṛə́l, xo dwā́ṛa ná poedál če da dwi da jaṛā́ wāja sə́ da. seṭ

Rahmā́n Nāsər pa ģega Ke učát Kṛo, aw sará da xpə̄l ṭabā́ra Kamré ta lā́ṛəl.

فونیټیکس او فونیمیکس

ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندې په خبرو کې استعمالیږي. دا آوازونه په خوله، پزه او ستوني کې اداکیږي او بیا له هغوی څخه کلمې او جملې جوړیږي چه په دې توګه انسانان یو له بله د هغوی په واسطه خپل مطالب سره اداکوي. که څوک وغواړي چه یوه داسې ژبه مطالعه کړي چه دده نه وي زده نو دی مجبور دی چه تر ټولو دمخه د هغې ژبې آوازونه مطالعه کړي. دانسان په صوتي غړو کې یو څو محدود غړي دي چه د آوازونو داداکولو په وخت کې ښوریږي او حرکت کوي. که سړی د نومو ړو ښوریدونکو صوتي غړو په بېلو بېلو حرکتونو کې مشق او تمرین وکړي او د هغوی د حرکتونو په اجراکولو کې چه د آوازونو داداکولو په وخت کې اجراکیږي پوره مهارت او استعداد پیدا کړي، نو دی کولای سي چه د هرې ژبې بېل بېل آوازونه اداکړي. دا ځکه چه د ټولو ژبو آوازونه د دغو ښوریدونکو صوتي غړو د حرکاتو په واسطه چه د نه ښوریدونکو صوتي غړو سره یو ځای کیږي، اداکیږي.

که سړی داسې یو فارمول راوباسي چه د هغه فارمول له مخې د ښوریدونکي صوتي غړي حرکت او د هغه رابطه له نه ښوریدونکي صوتي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږي سره وښوول سي نو سرې به وکولای سي چه د یو لړ دغسي فارمولونو په واسطه د یوې ژبې آوازونه وښيي . او فونیتیکي الفبا هم په حقیقت کي دد غسي فارمولونو یوه مجموعه ده . د مثال په توګه د "ب" سیمبول د سرو حرکت ښيي چه هوا و لوړتي خواته پورې وهي . د غه هوا هرکله چه له ستوني څخه و خولې ته راوزي نو بغیز مزي رلوي . نو موړي سیمبول (ب) دا هم ښيي چه د هوا د جریان په وخت کي د پزي لار تړلې وي او هوا د خولې له لاري جریان پیدا کوي ، خو د شونډانو دیو ځای کېدو په واسطه یو ځل بندش پیدا کوي او وروسته نا څاپه له خولې څخه وزي .

له نوموړي بیانه څخه څرګندیږي چه هغه آوازونه چه په خبرو کې استعمالیږي د هوا د جریان او د صوتي غړو د حرکاتو او د هغوی د یو ځای کېدو څخه پیدا کیږي ، چه دا ټول د فونیتیکس (Phonetics) موضوع تشکیلوي .

په فونیتیکس کي آوازونه په دوه ډوله سره مطالعه کیږي :
یو دا چه آوازونه د ښو دېدو ونکو صوتي غړو د حرکاتو او د نه ښودېدو ونکو صوتي غړو سره د هغوی د یو ځای کېدو په ترڅ کي مطالعه سي . د فونیتیکس دا برخه آرتیکولیټوري فونیتیکس (Articulatory Phonetics) بولي . بل دا چه آوازونه د آوازونو د امواجو له مخي چه وروسته تر هغه چه د صوتي غړو په واسطه اداشي او له خولې څخه راووزي مطالعه سي . د فونیتیکس دا برخه اکوستیک - فونیتیکس (Acoustic phonetics) بلله کیږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

فونیمیکس د ژبپوهنې هغه برخه ده چه په هغه کې د فونیمونو څخه بحث کیږي . په فونیمیکس کې فونیمونه او د هغوی تجزیه او دسته بندي تر څیړنې لاندې نیول کیږي .

فونیټیکس او فونیمیکس د ژبپوهنې دوې څانګې دي چه په هغوی کې د ژبې آوازونه مطالعه کیږي . نو ددې له امله دوی یوله بله سره نژدې اړیکې لري . مګر څنګه چه په فونیټیکس کې د آوازونو یو اړخ او په فونیمیکس کې د آوازونو بل اړخ تر څیړنې لاندې نیول کیږي نو ښایي چه دا دوې څانګې یوله بله بیلې سره وساتلې سي او د هغوی موضوعات یوله بله سره ګډ نسي .

په فونیټیکس کې آوازونه د صوتي غړو د یو ځای کیدو او د هغوی د حرکات تولو څخه چه د نوموړو آوازونو د تولید په وخت کې اجرا کیږي په ډیر دقیق ډول سره مطالعه کیږي او د هر آواز له پاره یو داسې سیمبول ټاکل کیږي چه یوازې یو هماغه آواز وښیي . د غسې سیمبولونه د فونیټیکي الفبا په نامه سره یادیږي.
مګر په فونیمیکس کې ممکن یو سیمبول متعدد آوازونه چه ټول د یوه آواز غړي وي وښیي . مثلاً که په کومه ژبه کې یو فونیم څوالوفونه ولري (د فونیم بحث وګوری) په فونیټیکس کې د نوموړي فونیم هر الوفون د یو بیل سیمبول په واسطه ښوول کیږي.
مګر په فونیمیکس کې د نوموړي فونیم د ټولو الوفونو له پاره یوازې یو سیمبول استعمالیږي او دغه فونیمیکي سیمبولونه دي چه د یوې ژبې الفبا تشکیلوي . د مثال په توګه د پند او توپ . پ ګانې چه لومړی (پ) نفسي او وروستی (پ) بې نفسه (پ) ده — (د فونیم بحث وګوری) د فونیټیکي الفبا له مخې ممکن په دې ډول سره ولیکلې سي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پند = pʰand ، توپ = top' . په نوموړو کلمو کې چه نوموړي دوې
پ ګاني یو فونیم تشکیلوي او دواړه دیوه فونیم الوفونونه بلل کیږي ، دهریوه له
پاره بېل بېل سیمبول راغلی دی . مګر د فونیمیکي الفبا له مخې ځکه چه نوموړي دواړې
پ ګانی دیوه فونیم غړي دي او یو فونیم تشکیلوي نو ټول ړي دیوه سیمبول (P)
په واسطه ټول الوفونونه ښوول کیږي او نوموړي کلمې په دې توګه لیکلي کیږي :
پند = pand ، توپ top.

فونیم (phoneme)

که د ژبې آوازونه په ډېر دقیق ډول تر غور لاندې ونیسو ، له داسې آوازونو
سره مخامخ کیږو چه هغه یو آواز په بېلو بېلو ځایونو کې په بېلو بېلو ډولونو سره ادا
کیږي . د مثال په توګه د (پ) آواز د (پند) یا (پل) په کلمو کې دغسې نه
اداکیږي لکه د (توپ) یا (چپ) په کلمو کې . ځکه چه دلومړیو دوو کلمو د (پ) د
اداکولو په وخت کې له (پ) سره یوځه هوا په شدت سره راوځي او په دې ډول یو
نفسي آواز (aspirated sound) ځني جوړیږي . مګر د وروستنیو دوو کلمو
د (پ) د اداکولو په وخت کې د هوا جریان په دوني شدت سره نه راوزي چه یو
نفسي آواز ځني جوړ سي . دا حقیقت به هلته په ښه ډول څرګند سي چه
دیوه کاغذ پاڼه وخولې ته نزدې ونیسو یو ځل لومړی دوې کلمې (پند او پل) او
بیا دوهمي دوې کلمې (توپ او چپ) تلفظ کړو . په دې توګه به ښکاره سي چه د-

لومړیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې د کاغذ پاڼه د هوا د جریان څخه ځکه چه شدت لري متأثره کیږي ، او ښوریږي . مګر د وروستنیو کلمو د (پ) د اداکولو په وخت کې ځکه چه د هوا جریان بندیږي نو کاغذ هم نه متاثره کیږي او نه یې سي ښوروولای . دغه رنګه (د) یو انسدادي ږغن آواز دی چه د هغه د اداکولو په وخت کې ږغیز مزي رپیږي او د دغه آواز د ږغنتوب سبب ګرځي . مګر په داسي کلمو کې لکه (دود) یا (درد) لومړي دالونه چه د دغو کلمو په سر کې راغلي دي هماغسي نه اداکیږي لکه د نوموړو کلمو وروستني دالونه . یعنی لومړي دالونه ډیر ږغن (voiced) دي او وروستني دالونه لږ ږغن دي . په انګریزي کې (S) چه د ځینو مفردو نومونو په پای کي راسي جمع ځني جوړیږي مګر تلفظ یې یو ډول نه دی . د مثال په توګه (S) په داسي کلمو کې لکه : (books) یا (lips) په (س) سره اداکیږي ، خو په داسي کلمو کې لکه (eggs) یا (hands) په (ز) سره تلفظ کیږي .

د پښتو د لومړي مثاله څخه ښکاریږي چه که په پښتو ژبه کې (پ) د کلمې په سر کې راسي او حرکت ولري (وروسته یې واول راغلی وي) نفسي آواز ځني جوړیږي او که په پای کې راسي بې نفسه آواز ځني جوړیږي . دغه رنګه د پښتو له دوهم مثال څخه ښکاریږي چه که دال د کلمې په سر کې تر واول د مخه راسي ږغنتوب یې ډیر وي او که په پای کې راسي ږغنتوب یې لږ وي . او د انګریزي ژبې په مثال کې د books او lips په کلمو کې ځکه چه (S) په بې ږغه آوازونو (K او P) پسې راغلی دی نو

بې ږغه (voiceless) یعنې په (س) سره تلفظ کېږي او د hands او eggs
په کلمو کې ځکه چه (s) په ږغنو آوازونو (d او g) پسې راغلې دی نو ږغن
یعنې په (ز) سره تلفظ کېږي[1].

له پورتنی بیانه څخه یو بل ټکی هم ښکاره کېږي،
هغه دا چه آوازونه په یوه ژبه کې کله کله د موقعیت له امله توپیر پیدا کوي او کله
بیا د خپل د مخنی یا وروستني محیط څخه متأثره کېږي. او ځکه چه د نړۍ ژبې د
ساختمان او آوازونو له امله یوله بله سره توپیر لري نو هغه عوامل چه د هغوی پر
آوازونو باندې تأثیر کوي هم توپیر لري او یوله بله سره بېل وي. دغه آوازونه
چه په حقیقت کې یو آواز وي مګر د ځینو عواملو په نسبت کله یو ډول او کله بل ډول
تلفظ کېږي د ژبپوهنې علما (د ژبې د عناصرو د استعمال مشخصوالی =
complementary distribution) اصطلاح ورته راوړي. مثلاً په پورتنیو مثالونو
کې په لومړي مثال کې نفسي (پ) او بې نفسه (پ) د استعمال مشخص ځایونه
لري. یا په بل عبارت په هغه ځای کې چه نفسي (پ) راځي بې نفسه (پ) نسي
راتلای، او په هغه ځای کې چه بې نفسه (پ) راځي نفسي (پ) نسي راتلای یعنې
په پښتو کې د کلمې په سر کې تر واول د مخه همېشه نفسي او د کلمې په پای
کې همېشه بې نفسه (پ) راځي.

له پورتني بیان څخه یو بل مطلب هم لاس ته راځي او

---

(۱): دا هم باید وویل سي چه نوموړې تېجې موږ یوازې د نوموړو مثالونو له مخې واخیستلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دادی چه آواز (فونیم) یو واحد شی ندی بلکه اکثره آوازونه د آوازونو مجموعه (sound unit) ده . یعنی څو ډوله آوازونه سره یو ځای کیږي او بیا یو - آواز څني جوړیږي چه ود غه یوه آوازته په ژبپوهنه کي فونیم (phoneme) وايي . او د فونیم و هر غړي ته الوفون (allophone) وايي . مثلاً په لومړي مثال کي د پند (پ) یو ډول او د توپ (پ) بل ډول آواز دی . دادواړه آوازونه یو ځای یو فونیم تشکیلوي خو په بېل ډول بیا هر یوه ته الوفون وايي . نو په دې توګه ویلای سو چه په پښتو کي د (پ) فونیم دوه الوفونه لري . یو نفسی (پ) او بل بې نفسه (مپ) . په یاد لری چه نوموړې نتیجه موږ یوازي د نوموړو دوو مثالونو په اساس اخیستې ده او که زیات تحقیق وسي ممکن په پښتو کي د (پ) فونیم نور الوفونونه هم ولري .

مُورفیم morpheme

د مورفیم تعریف د ژبپوهني د علماؤ و لخوا په بېلو بېلو ډولونو سره سوی دی . که د مورفیم د تعریف له جزئیاتو څخه سترګي پټي کړو نو د یوې ژبي په خبرو کي بیخي کوچني صوتي واحد چه معنی ولري مورفیم بلل کیږي . د مثال په توګه داخبره وګوری : زه راغلم چه د خلکو تبکی اداکړم = (zərāglamčidəxalKuneKiadā- -Kram) په پورتنی خبره کي هغه بیخي کوچنی صوتي واحدونه چه معنی لري په لاندي ډول سره بېلولای سو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

1. zə زه من	5. či چه که	10. i ي لاحقهٔ رسمي
2. rā را طرف متکلم	6. də د اضافت	11. adā ادا ادا
3. gl غل حرکت کردن	7. xalK خلک مردم	12. Kr کړ فعل کردن
4. əm م واحد متکلم	8. u و لاحقهٔ حالت غیر صلی	13. əm م واحد متکلم
	9. neK نیک خوب	

د پورتني خبري مورفيمونه که په غور سره وګورو د موقعيت او ځينو نورو خصوصيتو نوله امله سره يوشی ندي او يوله بله سره توپير لري . مثلاً دريم، اووم او نهم داسي مورفيمونه دي چه د ريښې حيثيت لري او که نور مورفيمونه پوري ونښلي هم دوی خپل اصليت او مرکزيت له لاسه نه ورکوي . دغسي مورفيم ته ريښه وايي . هغه مورفيمونه چه په ريښه پوري نښلي پيوندونه (affixes) بلل کيږي. لکه په راغلم = rāglam کی (را = rā او م = əm) او په نيکي = neKi کی (ي = i). پيوندونه هم پر څو ډولو باندي وېشل کيږي . يو هغه پيوندونه دي چه د ريښو (roots) په سر کي راځي . لکه په راغلم کي د (را = rā) پيوند چه داسي پيوندونو ته سابقه (prefix) وايي . او بل هغه پيوندونه دي چه په ريښه پسی وروسته راځي لکه په راغلم = rāgləm کی (م = am) او په خلکو = xalKu کی (و = u) . و داسی پيوندونو ته لاحقه (suffix) وايي .

پيوند کله صرفي او کله اشتقاقي وي . که چيری کوم پيوند د کلام د اجزاوو له امله د کلمي په ماهيت کي بدلون راولي اشتقاقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیوند (derivational affix) ورته وایي . لکه په نیکي کې چه (نیک) صفت دی او (ي) یوه لاحقه ده چه له (نیک) سره یو ځای سوې ده او له نوموړي صفت څخه یې اسم جوړ کړی دی . نو ځکه (ي) اشتقاقي پیوند بلل کیږي . که چیرې کوم پیوند د کلمې وماهیت ته تغییر ورنکړي لکه په کښېنم ، کښېنو او کښېني) کې د (م ، و ، ي) پیوندونه چه د کلمې وماهیت (فعل) ته تغییر نه ورکوي بلکه یوازې دشخص له مخې د فعل معنی ته تغییر ورکوي . داسې پیوندونو ته صرفي پیوندونه (inflectional affixes) وایي . که صرفي پیوندونه له یوې کلمې څخه وایستل سي هرڅه چه پاته سي و هغه ته تنه (stem) وایي . مثلاً د (دودونه او ماشومان) په کلموکي (ونه او آن) صرفي پیوندونه دي چه که دغه صرفي پیوندونه له نوموړو کلمو څخه وباسو ، په لومړۍ کلمه کې (دود) او په دوهمه کلمه کې (ماشوم) دتنو په حیث پاتېږي . مګر د (ارتیاوي) په کلمه کې (ارتیا) تنه بلله کیږي ځکه چه په نوموړې کلمه کې (ار) ریښه ، (تیا) اشتقاقي پیوند او (و ، ي) صرفي پیوندونه دي ، هرکله چه صرفي پیوندونه (و ، ي) ځنې وایستل سي ریښه او اشتقاقي پیوند (ارتیا) دتنې په حیث پاتېږي . د ریښې او تنې توپیر دا دی چه که له یوې کلمې څخه ټول پیوندونه وایستل سي څه چه پاته سي هغه ریښه ده او که یوازې صرفي پیوندونه ځنې وایستل سي څه چه پاته سي هغه تنه ده . نو ځکه ریښه (بیله ځینو استثنا آتو څخه) یو واحد مورفیم وي ، مګر تنه کله کله واحد مورفیم وي لکه (دود) یا (ماشوم) او کله بیا د مورفیمونو له ترکیب څخه جوړه سوې وي ، لکه (ارتیا) . بل داچه یو مورفیم کیدای سي چه هم ریښه او هم تنه

وي لکه (دود) یا (ماشوم) د (دودونه او ماشومان) په کلموکي چه هم
ریښه او هم تنه ورته ویل کیږي.

په ځینو ژبو کي یو بل ډول پیوند هم پیښیږي چه و
هغه ته منځینه (infix) والي. هر مورفیم چه په بل مورفیم ننوځي ورغه
ننوتلي مورفیم ته منځینه والي. مثلاً د کویلیت (Quileute) په ژبه کي
هاکت ($hok^{w}at'$) وسپین سري ته والي او هاځکت ($ho\acute{c}k^{w}at'$)
یې جمع ده (سپین خلک). په نوموړي کلمه کی $\acute{c}$ یو مورفیم دی چه د
جمع معنی لري او منځینه بلله کیږي. ځکه چه د هاکت ($hok^{w}at'$)
په مورفیم ورننوتلی دی.

په انگریزی کي (S) چه د ځینو واحدونو نومونو په پای
کي راسي د جمع معنی ورکوي، خو د محیط د تأثیر له امله یې تلفظ په یوه حال نه
پاتیږي او د مختلفي محیط په واسطه یې تلفظ اوړي. یعنی که وروسته تر ږغن
(voiced) آواز واقع سي دی هم ورسره ږغن سي او که وروسته تر بې ږغه
(voiceless) آواز راسي بې ږغه اداکیږي، او که وروسته تر داسي آوازونو
واقع سي لکه (S) یا (Z) په (iz) سره تلفظ کیږي. لکه په دې لاندې مثالونو کي

buk(book)+s > buks   rod(road)+s > rodz   roz(rose)+s >
roziz   bas(bus)+s > basiz .

په نوموړو مثالونو کي ښکاریږي چه د محیط د تأثیر
له امله په انگریزی کي (S) چه د جمع معنی ورکوي کله کله د (S) او کله کله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (z) او ځینې وخت د (iz) په بڼه ځان ښکاره کوي. دغه رنګه په پښتو کې د (ستا = ازتو) او (زما = ازمن) په کلمو کې (س) او (ز) دواړه یو سابقه ده چه د ملکیت (از) معنی لري. نوموړې سابقه په (ستا) کې ځکه په (س) سره تلفظ کیږي چه تر یو بې ږغه آواز (ت) دمخه راغلې ده او په (زما) کې ځکه په (ز) سره اداکیږي چه تر بڼ غن آواز (م) دمخه راغلې ده.

نو د غسې مورفیم چه یوه معنی ولري او د محیط، موقعیت یا داسې نورو عواملو په وجه کله یو ډول او کله بل ډول تلفظ کیږي ټول یو صوتي واحد تشکیلوي او یو مورفیم ورته ویل کیږي. د مورفیم و هر غړي ته الوموروف (allomorph) وایي. مثلاً د پورتنیو مثالونو له مخې ویلای سو چه د انګریزي د جمع نوموړی مورفیم درې الومورفونه لري: (s)، (z) او (iz). او د پښتو هغه مورفیم چه د ملکیت معنی ورکوي دوه الومورفونه لري: (س) او (ز).

یو صوتي واحد که دوې یا زیاتې معناګانې ولري، نو د هغه د معناګانو د شمېر په مطابق هغو مره مورفیمونه ځني جوړیږي. لکه په پښتو کې (تور = tor) د (سیاه) په معنی یو مورفیم، د (تهمت) په معنی بل مورفیم او د (جال) په معنی یو بل مورفیم دی. دغه رنګه (ي = i) په (نېکي = neki) کې یو مورفیم او په (راځي = rādzi) کې بل مورفیم دی ځکه چه په لومړۍ کلمه کې (i) اسمي معنی لري مګر په دوهمه کلمه کې د غایب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفرد معنی ورکوي .
هغه مورفیم چه کله داسم او کله د فعل معنی ورکوي
ځینی کسان یې یو مورفیم بولي او ځینی کسان یې دوه مورفیمه بولي . لکه
په انګریزی کی د (look) مورفیم . مګر داسی مورفیمونه چه د ځج په بدلون
یې معنی بدلون مومي لکه په انګریزي کي (record = ثبتول) او record
(ټیکلی) هریو بیل بیل مورفیم بلل کیږي .
دا هم باید په یاد ولرو لکه څنګه چه یوالوفون د بل الوفون
پرځای نسبي راتلای د غه رنګه الومورفونه هم هریو ځانله د استعمال مشخص
او تهاکلی ځای لري او یو الومورف هیڅکله د بل الومورف پرځای بلدي نسبي راتلای .

مورفوفونیمیکي بدلون او د هغه دولونه

مورفیم کله کله د خپل محیط یا نوروعواملو د تأثیر له امله بدلون مومي او بیل
بیل شکلونه خوره کوي د موږ فیم و دغو بیلو بیلو بدلونونو ته چه د محیط په وجه ور
پیښیږي او د غه رنګه د فونیمونو داسی نوروتغیرونو ته چه په مورفیم کي د مختلفو
عواملو په وجه واقع کیږي مورفوفونیمیکي بدلون وایي . مورفوفونیمیکي بدلون
(morphophonemic change) په ځینو ژبو کي ساده او په ځینو ژبو کي
ډیر مغلق وي . خو په عمومي ډول په دوه ډوله پیښیږي : یو دا چه مورفیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکوم فونیم په وجه متأثره سي او تغییر وخوري .لکه په انګریزی کي چه (S) دجمع مورفیم دی کله تر رغن آواز وروسته راسي رغن (Z) ادا کیږي .لکه په rooms ، eggs ،او roads کي او که تر بي رغه آواز وروسته واقع سي بي رغه (S) تلفظ کیږي لکه په roots ، lips او books کي . په نوموړو مثالونو کي (S) تر m ، g او d وروسته په (Z) او تر P،t او K وروسته په (S) سره تلفظ کیږي او په دې توګه دخپل دمخنی فونیم په واسطه بدلون مومي . دغه رنګه په پښتو کي د (زما = zmā) او (ستا = stā) په کلموکي (ز) او (س) د مالکیت مورفیم دی .که نوموړی مورفیم تر (م) دمخه راسي په (ز) او که تر (ت) دمخه راسي په (س) سره اداکیږي (دمورفیم بحث وګوری) . یعنی نوموړی مورفیم دخپل وروستني فونیم په واسطه متأثره کیږي او په همدغه سبب بدلون مومي . بل داچه یومورفیم د بل مورفیم پواسطه تغییر وخوري . مثلاً په انګریزی کي دجمع دالومورفونو (in- ~ iz- ~ z- ~ s-) په سلسله کي in- یوالومورف دی چه یوازي له āks (ox) سره واقع کیږي ، یعنی هر ځای چه د āks مورفیم راسي نو د جمع د مورفیم هغه الومورف ورسره واقع کیږي چه د in- شکل لري او āksin (oxen) تلفظ کیږي .

که یومورفیم د ځینو عواملو په وجه بیل بیل شکلونه غوره کړي (بیل بیل الومورفونه ولري) له دغو مختلفو مغایرو شکلونو څخه یوازي یوشکل (یوالومورف) داساسي شکل (base form) په توګه انتخابیږي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه اساسي شکل په اساس تول بدلونونه چه د مختلفو عواملو په وجه د نوموړي مورفيم ته ورپيښيږي او بېل بېل شکلونه غوره کوي په خلص او جامع ډول سره ښيانيږي . د مثال په توګه د (ستا = stā) او (زما = zmā) په کلمو کي (س = s او ز = z) دوه الومورفونه دي چه د واړه يو ځای يو مورفيم - تشکيلوي . نوکه په نوموړو دوو شکلونو کي (س = s) د اساسي شکل په توګه انتخاب سي بايد نوموړی مورفيم د اساسي معرفي کړو : (س = s) يو مورفيم دی چه د مالکيت معنی ورکوي او که تر (م = m) چه يو رغن آواز دی دغه راسي په (ز = z) سره تلفظ کيږي . مګر که په نوموړو شکلونو کي (ز = z) د اساسي شکل په حيث انتخاب سي بايد په دې توګه معرفي سي : (ز = z) يو مورفيم دی چه د مالکيت معنی لري او که تر (ت = t) چه يو نې رغه آواز دی دغه راسي په (س = s) سره تلفظ کيږي .

د اساسي شکل انتخاب د مورفيم په بېلو بېلو شکلونو کي اختياري دی ، خو حتی الامکان بايد کوښښ وسي چه د مورفيم هغه شکل د اساسي شکل په توګه انتخاب سي چه د هغه په اساس د نوموړي مورفيم د نورو شکلونو بيان په ساده او اسانه ډول سره امکان پيدا کړي .

د مورفوفونيميکي بدلون يو مشهور قسم اسيميليشن (assimilation) نوميږي او هغه دا دی چه کوم آواز د ګاونډي آواز د تأثير له امله د نوموړي ګاونډي آواز سره يو شی سي يا ورته والی پيدا کړي . لکه په (سنبله) کي چه (ن) په (م) سره بدلون مومي يا لکه په (يک ګړ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي چه د (یک) ک په خبر وکي په (گ) سره اداکیږي . په لومړي مثال کي (ن) په (م) سره ځکه بدلون مومي چه د (ن) له ځنګه یو شونډیز آواز (ب) راغلی دی او دد غه آواز د تأثیر له امله (ن) هم په شونډیز آواز (م) سره اوښتی دی. په دوهم مثال کي (ک) یو بې ږغه انسدادي آواز دی چه د خپل ګاوندي آواز (ګ) د تأثیر له امله ږغن سوی دی . په اسیمیلېشن کي که د مخکنی آواز پر وروستني آواز باندي تأثیر وکړي او وروستنی آواز بدلون ومومي پراګریسیو (progressive) ورته وایي لکه په ترکي کي (git di > git ti = دی ولاړ) او که وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر وکړي او د مخني آواز ته تغییر ورکړي ریګریسیو (regressive) ورته وایي لکه په (ستا) او (زما) کي چه وروستنی آواز پر د مخني آواز باندي تأثیر کوي. اسیمیلېشن دوه ډوله واقع کیږي : یو دا چه د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ واقع وي او فاصله ونلري . ودې ډول اسیمیلېشن ته متصل (contiguous) (اسیمیلېشن) وایي ، لکه په (ستا) او (زما) کي . اول دا چه اسیمیلېشن د داسي آواز په واسطه واقع سي چه د تغییر سوي آواز تر څنګ نوي راغلی او یو له بله سره فاصله ولري ، یعني په منځ کي یې یو یا څو آوازونه راغلي وي . و داسي اسیمیلېشن ته منفصل (noncontiguous) اسیمیلېشن وایي . لکه په دري کي (سرش) چه په (شرش) سره تلفظ کیږي. په دې مثال کي لومړی (س) د وروستني (ش) د تأثیر له امله په (ش) سره تبدیل سوی دی او د (س) او (ش) ترمنځ نور فونیمونه راغلی دی.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم ډیسیمیلیشن (dissimilation) نومیږي: کله کله په یو ترکیب (کلمه) کې یو آواز دوه ځایه (مکرر) واقع کیږي. که چېرې نوموړی آواز له نوموړو دوو ځایونو څخه په یوه ځای کې په یو بل آواز سره بدلون ومومي و دغې عملیې ته ډیسیمیلیشن وایي. لکه د نمونځ او لمونځ په کلمو کې د (ن) بدلون په (ل) سره.

د مورفوفونیمیکي بدلون یو بل قسم قلب (metathesis) نومیږي او هغه دا دی چه د فونیمونو په ترتیب کې بدلون واقع سي لکه: څمکه ، مځکه - روځ ، ورځ - لوبشت ، ولېشت.

د فونیمونو زیاتوالی یا حذف بدل هم مورفوفونیمیکي بدلون بلل کیږي. مثلاً په انګریزي کې (s) د جمع مورفیم دی چه کله-کله د (z) په شکل څرګندیږي لکه په eggs ، roads او داسي نورو کلمو کې. مګر د disiz په کلمه کې چه مفرد یې dis دی. د (i) فونیم زیات راغلی دی. په پښتو کې ځیني خلک (دېرش) په (دېش) سره تلفظ کوي او کله کله (څلوېښت) په (څلوېښ) سره اداکوي او په دې توګه له دېرش څخه (ر) او له څلوېښت څخه (ت) حذفوي. دغه رنګه که په انګریزي کې بې ږغه کانسونینټ چه د دوو واولونو په منځ کې واقع سي د بېځله ږغن کیږي لکه betar چه په bedar سره تلفظ کوي. دغه رنګه ږغن کانسونینټ چه په پای کې راسي په ځینو ژبو کې کله کله بې ږغه کیږي لکه د جرمني

tag (ورځ) چه په tak سره تلفظ کیږي . نوموړي او دغه ډول نور بدلونونه چه په مورفیم کي پیښیږي ټول مورفوفونیمیکي بدلونونه بلل کیږي.

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو لارې

څرنګه چه د نړۍ ژبي د داخلي ساختمان او جوړښت له امله یوله بله توپیر لري ، نو د هغوی مورفیمونه هم په یوه بڼه ځان نه ښکاره کوي. په ځینو ژبو کي یو ډول او په ځینو نورو ژبو کي بل ډول مورفیمونه موجود دي . یو ژبپوهاند دیوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي باید له ډېر غور او احتیاط څخه کار واخلي څو چه د هغې ژبي د مورفیمونو شکلونه په صحیح ډول سره پیدا او معرفي کړي . د یوې ژبي د مورفیمونو د معلومولو او بېلولو په وخت کي باید دالاندې ټکي په نظر کي ونیول سي :

مورفیم له سېلاب سره کومه رابطه نلري . یعنی کله کله یو مورفیم څو سېلابه وي او ځیني وخت یو سېلاب څو مورفیمه لري . مګر داسي هم ډېر پیښیږي چه یو مورفیم یو سېلاب وي . مثلاً (کندهار = Kandahár) یو مورفیم دی چه درې سېلابه لري . (ځم = dzam) یو سېلاب دی چه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیمه (dz + am) لري. (لاس = lās) یو مورفیم دی او یو سیلاب لري.
د مورفیمونو او فونیمونو شمیر هم یو له بله څه رابطه نه سره لري.
د مثال په توګه د (رنا = runā) په کلمه کښې (رڼ = ruṇ) چه درې فونیمونه لري یو مورفیم دی او (آ = ā) چه یو فونیم دی یو مورفیم هم دی. نو یو مورفیم ممکن یوازې یو فونیم وي. یو فونیم کله کله د بیلو بیلو مورفیمونو په دول - څرګند بدلای سي. خو کله کله هماغه فونیم یوازې د یوه فونیم په حیث نه د مورفیم په دول په ژبه کي پیښیږي. مثلاً د (نېکي = neki) او (ځي dzi) په کلمو کي (i) یو فونیم دی چه په دواړو کلمو کي د بیلو بیلو مورفیمونو په دول راغلی دی. یعنی په لومړۍ کلمه کي یو دول او په دوهمه کلمه کي بل دول معنی لري. مګر د (ځیر = dzir) په کلمه کي بیا هماغه فونیم معنی نلري او یوازې د یو فونیم په حیث راغلی دی نه د مورفیم په دول.

کله کله محقق د ژبي د مورفیمونو د معلومولو په وخت کي له یو شمیر داسي مثالونو سره مخامخ کیږي چه په هغوی کي یو دول صوتي واحد وي او یو دول معنا ګاني راغلي وي. نو محقق باید بیله غوره او کامي تحقیق څخه دا نتیجه وانخلي چه نوموړي صوتي واحد دیو دول معنی د موجود والي له امله او د هغوی دیوشي والي په وجه یو مورفیم وبولي. لکه چه وواېي په دې ټولو کلمو کي (کوړ = Kor، کوټه = Koṭá، کږدی = Kazdáy، کلا = Kalā، کالی = Kálay) د هستوګنی د ځای معنی پرته ده، او په دې ټولو کلمو کي یو صوتي واحد (ک = K) راغلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوځکه (ک = K) یو مورفیم دی چه د هستوګني دځای معنی ورکوي . دغه سبب دی چه محقق هیڅ وخت له نیمګړي دپیتاڅخه مثبته نتیجه نه اخلي له نومونو کاموسره که داسي کلمي لکه (خونه = xúna ، جونګړه = jongára ، ښار = ṣār ...) یوځای کړو وخرګنده به سي چه (ک = K) دهستوګني دځای معنی نه ورکوي او مورفیم نسي بلل کېدای .

که یو مطلب په دوو بیلو ژبو کي اداسي . ممکن د مورفیمونو شمېر بېل - توپیر ولري . د مثال په توګه په پښتو وایي : زه کورته ځم = za Kor ta dzam او په انګریزي وایي : āy go hom = I go home نوموړی مطلب په پښتو کي په پنځه مورفیمه (za + Kor + ta + dz + am) او په انګریزي کي په دري مورفیمه (āy + go + hom) سره اداسوی دی . نوکه مونږ وغواړو چه دانګریزی ژبي دنوموړي خبري مورفیمونه دپښتو دترجمې له مخي معلوم کړو باید په دې فکر کي وسو چه څکه چه په پښتو کي نوموړې خبره پنځه مورفیمه لري نو په انګریزي کي هم باید پنځه مورفیمه ولري . بلکه زمونږ تحقیق باید دحقایقو پر اساس بنا وي او ځکه چه دانګریزی ژبي مورفیمونه معلوموو نو د انګریزي ژبي خپل ساختمان باید په نظر کي ونیسو نه داچه دپښتو ژبي دساختمان په اساس دانګریزی ژبي ساختمان فرض کړو .

دیوې ژبي په مورفیمي تجزیه کي مونږ باید نړیاږ وباسو چه دهغې ژبي - ساختمان په هغه دیتا کي چه مونږ یې په لاس کي لرو په داسي کوچنیو ټوټوسره تجزیه کړو چه نوموړې هره ټوټه یوازي یو مورفیم وي . اودا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجزیې موږ د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې کولای شو . که دا کار موږ په بریالیتوب سره سرته ورسوو نو ټول هغه مورفیمونه به چه په ډېټا کې موجود دي لاس ته راسي . د مثال په توګه په لاندې ډول د پشه یي ژبې د هغې لهجې دیوې لنډې ډېټا مورفیمي تجزیه کوو چه د "نوږ دره" په "پنجوقلعه" کې خلک خبرې پرې کوي :

1 . éloamắgošínše دا زموږ کور دی.	4. élodār داغږ
2 . éloamắbāgše دا زموږ باغ دی.	5. búbaKắrgošíŋ ډېر ښه کور.
3 . amắgošíŋ زموږ کور.	6. pašayibúbaKắrjábše (پشه یي ډېره ښه ژبه ده)
7. élobaKắrbāgše دا ښه باغ دی	

که د لومړۍ او دوهمې خبرې معناوې سره پرتله کړو د دواړو خبرو معناوې نوږ سره یوشی دي او یوازې په (کور) او (باغ) کې توپیر سره لري . د نوموړو خبرو په پشه یي شکلونو کې کوم توپیر چه راغلی دی هغه یوازې د gošíŋ او bāg په ټوټو کې دی . نو کوم معنی لرونکې او کرامري ټوټې چه موږ د نوموړو دوو خبرو د مقایسې له مخې سره بېلولای شو یو ه د gošíŋ او بله د bāg ټوټه ده چه لومړۍ ټوټه د (کور) او دوهمه ټوټه د (باغ) معنی ورکوي . په دریمه خبره کې یوه د gošíŋ ټوټه راغلې ده چه د مخه یې موږ معنی لاس ته راوستلې ده چه و (کور) ته وایي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي خبري په معنٰی کې هم دغه مطلب موجود دی. د نوموړي خبري پاته برخه amá ده چه د دغې خبري د معنٰی له مخې څرګندېږي چه د (ناموړی) معنٰی ورکوي. که لوموړۍ او څلورمه خبره سره پرتله کړو - څرګندېږي چه د نوموړو خبرو په معنٰی کې یوازې یو مطلب مکرر راغلی دی چه هغه د (دا) مطلب دی او د نوموړو دوو خبرو په پښه یې شکلونو کې هم یوازې یوه توته مکرره راغلې ده چه هغه د élo توته ده. نو د نوموړو دوو خبرو له پرتلې څخه داڅرګندېږي چه élo او (دا) سره یوشی دي او هرکله چه په څلورمه خبره کې موږ ته داڅرګنده سوه چه د élo توته د (دا) معنٰی لري نو دا هم باید ومنل سي چه په نوموړې خبره کې د پښه یې خبري پاته توته (dār) د نوموړي خبري د پاته سوې معنٰی (غر) سره یوشی ده. اوس بیرته ولوموړۍ خبري ته راځو. په لوموړۍ خبره کې د نورو توتو شکلونو معناوې لاس ته راغلي دي او یوازې د پښه یې په خوا کې (še) او د پښتو ترجمې په خوا کې (دی) پاته دی چه طبعاً دا دواړه سره یوشی دي. یعنی (še) د (دی) معنٰی ورکوي.

په پنځمه خبره کې gošin موږ ته معلوم سو چه د (کور) معنٰی ورکوي. په دې ډول پاته توته (búbakár) د (دېرـ ـښه) په معنٰی پاتېږي. که دغه توته په اوومه خبره کې وپلټو، څرګندېږي چه نوموړې توته یو واحد موږفیم نه دی. ځکه چه د هغې یوه برخه (bakár) د (ښه) په معنٰی راغلې ده او بله برخه یې (bú) یو بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورفیم دی چه په څرګند ډول د (ډېر) معنی ورکوي. په شپږمه خبره کې نور ټول مورفیمونه موږ ته معلوم دي او کوم شی چه پاته دی هغه د پشه‌یي په خواکې د jáb ټوټه او د پښتو ترجمې په خوا کې د (ژبه) مفهوم دی چه دا دواړه هم طبعاً باید یوشی و بلل سي. یعنی jáb د ژبې معنی لري
په پوره‌تني ډول موږ وکولای سوای چه ټولې معنی
لرونکې ټوټې چې په نوموړې ډېټاکې راغلي دي د هغوی له معنا ګانو سره لاس ته راولو. د دغې لنډې ډېټاله څخه د شکلونو د پرتله کولو او مقایسه کولو په ترڅ کې موږ دا هم څرګنده کړه چه نوموړې ټوټې واحد مورفیمونه دي.
د نوموړو مورفیمونو لست په لاندې ډول سره ترتیبولای سو :

élo	دا	dār	غر
amā́	زموږ	bú	ډېر
gošíŋ	کور	bakā́r	ښه
še	دئ	jáb	ژبه
bāg	باغ	pašayí	پشه‌یي

د یوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو له پاره کافي مواد او کره کتنه ضروري ده. ځکه چه په لږ و موادو کې ځیني وخت محقق د مورفیم حقیقي بڼه نسي پېژندلای. نو د پاره ددې چه ډېر کوچني معنی لرونکي صوتي واحد و نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل حقيقي شکل او بڼه سره پيدا کړای سي محقق بايد هڅوی په ډول ډول او بيلو بيلو خبرو کي ترغوږ لاندي و نيسي او د هڅوی د صحيحي اندازي په باره کي خپل ځان داډه کړي. دادی اوس دعبري ژبي دلاندني دېټاد مورفيمي تجزيې په ترڅ کي پردې مطلب باندي رڼا اچوو:

1.	šamartíhū	مـادی وساته	5.	šamarnúhā	موږ دا وساتله
2.	šamartíhā	ما دا وساتله	6.	šamarnúkā	موږ تاسي وساتلاست
3.	šamartíkā	ما تاسي وساتلاست	7.	qətaltíhū	مـا دی و واژه
4.	šamarnúhū	موږ دی وساته	8.	qətalnúhū	موږ دی و واژه

په لومړۍ او دوهمه خبره کي د معنی توپير يوازي په (دی) او (دا) کي راغلی دی. يعني د نو مورو د واړو خبرو معنی يوشی ده يوازي د ومره فرق لري چه په لومړۍ خبره کي غايب مذکر او په دوهمه خبره کي غايب مؤنث يادسوی دی. عبري خبري هم د واړه نورکټ مټ يو شی دي يوازي د لومړۍ خبري په پای کي ū او د دوهم مثال په پای کي ā راغلی دی نو په سرسري نظر که سړی وګوري ممکن دا نتيجه واخلي چه (ū) يو مورفيم دی چه د (دی) يعنی غايب مذکر او (ā) يو بل مورفيم دی چه د(دا) يعنی غايب مؤنث معنی ورکوي. خو که دريمه خبره هم ورسره يوځای کړو څرګنديږي چه (šamartī) په درو واړو خبرو کي مشترک

راغلی دی او کوم شی چه په دی وسرو خبرو کي تو پیر لري هغه د ـ
hū ، hā ، او Kā ټوټې دي . ځکه چه د نوموړو درو خبرو نوره معنی
پوښی ده او یوازي په درو ضمیرو نوکي توپیر سره لري . نو اوس باید دا
نتیجه ځني واخلو چه نوموړي دری ټوټې دری موږ فیمونه دي چه د ـ
نوموړو دری وضمیرونو له پاره راغلي دي یعني hū د (دی)، hā د (دا) او
Kā د (تاسي) معنی ورکوي .

که خرمه ، پنځه او شپږمه خبره هم ور سره یوځای
کړو او له نوموړو شپږو برخو څخه هغه موږ فیمونه چه د څخه موږ معلوم
کړل (hū ، hā او Kā) وباسو په پاتو برخو کي šamar په ټولو
خبرو کي مشترک راغلی دی یوازي په کوم ځای کي چه د مفرد متکلم ضمیر
(زه) راغلی دی هلته (tī) او په کوم ځای کي چه د جمع متکلم ضمیر
(موږ) راغلی دی هلته (nū) ور سره یوځای سوی دی . نو ځکه دا نتیجه اخلو
چه (tī) یو موږ فیم دی چه د مفرد متکلم (زه) معنی لري او (nū) یو
موږ فیم دی چه د جمع متکلم (موږ) معنی ور کوي .

که او ومه او اتمه خبره هم له نوموړو خبرو سره یو
ځای کړو ، کومه ټوټه چه نا آشنا په نظر راځي هغه د (qatal) ټوټه ده .
د نوموړو دوو خبرو په معنی کي چه کوم شی موږ ته نوی په لاس راغلی
دی هغه د (وواژه) مطلب دی . ځکه چه د دغه نوي مطلب له پاره یوه نوې
ټوټه (qatal) په لاس کی راو نو دا نتیجه اخیستلای سو چه (qatal) یوه

توته ده چه د (وواژه) معنی ورکوي .

که تولي خبري له سره تر پایه وګورو ، بیله (وساته) څخه نوره د تولو معناوو له پاره مو ، مورفیمونه یا معنی لرونکي توتې پیدا کړي دي ، او دا ښو په هغه موادو کي چه موږ تر څېړني لاندي نیولي دي یوه توته (šamar) پاته ده . ځکه چه په یوه خواکي د (وساته) مطلب او په بله خوا کي د (šamar) توته لرو نو څرګندېږي چه (šamar) یوه معنی لرونکې توته ده چه د (وساته) معنی ورکوي . بل دا چه که لومړی او څلرمه خبره له اوومي او اتمي خبري سره مقایسه کړو څرګنده به سي چه په نوموړو خبروکي په کوم ځای کي چه (وساته) راغلی دی هلته د (šamar) او په کوم ځای کي چه (وواژه) راغلی دی هلته د (qatal) توته راغلې ده چه دا هم پردې باندي دلالت کوي چه د (šamar) توته د (وساته) په معنی سره پېښیږي . د نوموړو خبرو د مورفیمونولست په لاندي ډول سره ترتیبولای سو:

šamar — وساته	hā — ځا
tī — زه	Kā — تاسي(1)
hū — دی	nū — موږ

qatal — وواژه

(1) : تاسي د احترام له پاره راغلی دی . اصلاً Kā د مفرد مخاطب له پاره راځي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوې ژبې د مورفیمونو د معلومولو په وخت کې باید د مورفیمونو الومورفونه هم په نظر کې ونیسو، او که کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه ولري هغوی هم باید معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه وښیو. دا دی اوس به د مثال په توګه په لاندې ډول د (زپوتیک zapotec) د ژبې دیوې ډلې دېټا مورفیمي تجزیه وکړو او وبه ګورو که ځینو مورفیمونو الومورفونه درلودل هغه به هم معلوم کړو او د هغوی د استعمال مشخص ځایونه به وښیو. د زپوتیک ژبه په مکسیکو کې ویله کیږي.

1.	reKabiza?	زه جواب ورکوم (استمراري حال)	8.	duwaza?	زه ژوند کوم
2.	rudibiciza?	زه وچوم »	9.	ru?naza?	زه غوړځوم (استمراري حال)
3.	rugalaza?	زه اورلګوم »	10.	Ki	پر یوول
4.	riKiaza?	زه کښېنم »	11.	ra?aza?	زه ځم (استمراري حال)
5.	eKabi	جواب ورکول	12.	udibici	وچول
6.	riduwaza?	زه ژوند کوم (استمراري حال)	13.	duwa	ژوند کول
7.	riKuwaza?	زه ساتم »	14.	ritaza?	زه اخلم (استمراري حال)
15.	riKiza?	زه مینځم (استمراري حال)			

نو موږ په دېټا کې سرتر پایه پوره په یوه نظر سره وګورو، دري ډوله مورفیمونه پکښې راغلي دي: تنه، واحد متکلم، ضمیر او استمراري حال.

په (1،2،3،4،6،7،9،11،14 او 15) مادوکي د مورفيمونو نوموړي درې سره دولونه راغلي دي. په (5،10،12 او 13) مادوکي يوازې تنې او په اتمه ماده کي تنه او د واحد متکلم ضمير راغلی دی. که (6،7 او 13) مادې سره پرتله کړو وخرگنده به شی چه (duwa) تنه، (zaʔ) واحد متکلم ضمير او (ri) استمراري حال ښيي. دغه رنگه په ټولو هغو موادوکي چه (زه) راغلی دی ـ هلته (zaʔ) هم راغلی دی. له دې څخه خرگنديږي چه (zaʔ) د (زه) په معنی دی. که دوهمه او دوولسمه ماده سره پرتله کړو وخرگنده به سی چه (udibici) تنه ده چه د (وچولو) معنی لري، (zaʔ) د (زه) معنی ورکوي او کوم صوتي واحد چه د استمراري حال معنی لري هغه د (٣) صوتي واحد دی. څکه چه (ri) او (٣) دواړه د استمراري حال معنی ورکوي نو خرگنده ده چه نوموړي دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه دي. د دې دپاره چه په ښه توگه خرگنده سي چه نوموړي صوتي واحدونه الومورفونه دي نو ښايي چه د هغوی مشخص استعمال هم پيدا کړو. په نوموړو موادوکي که په غوړ سره وکوړو وخرگنده به سي چه (ri) تل ترکانسونينټ او (٣) تل تر واول د مخه راځي او يو د بل پر ځای باندي هيڅکله نه واقع کيږي. نو ځکه موږ دا دواړه صوتي واحدونه د يوه مورفيم الومورفونه بولو. هغه مورفيمونه چه په نوموړې ډېټاکي راغلي دي په لاندي ډول سره ښوولای سو:

1.	r ~ ri[1]	استمراری حال	7.	duwa	ژوندکول
2.	za'	زه	8.	Kuwa	ساتل
3.	eKabi	جواب ورکول	9.	u'na	غوښتل
4.	udibici	وچول	10.	Ki	پریوتل
5.	ugala	اورلګول	11.	a'a	تلل
6.	Kia	کښېنول	12.	'a	اخیستل

کله کله د مورفیمونو د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د هغه محیط له مخې چه نوموړي الومورفونه پکښې واقع سوي وي نه څرګندېږي. په داسې حال کې بنایي چه ټول هغه ځایونه و ښودل سي چه نوموړي مغایر شکلونه پکښې واقع کېږي. د مثال په توګه د مکسیکو د یوې بلې ژبې چه هبواوې (Huave) نومېږي ددې لاندې د ېتا مورفیمي تجزیه کوو:

1. andiomáac موږ خیله کوو	2. ačiatíac موږ څیرو
3. imboláac موږ بیرېږو	4. ahiráac موږ لرو
5. ačičíac موږ ځبېښو	6. ahačiác موږ ورکوو

(۱) د غه د ول علامه (~) د یوه مورفیم د الومورفونو د ښودلو په غرض د نوموړي مورفیم د الومورفونو تر منځ راځي (د دغه مبحث پای وګورئ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

7. andoKáoc	موږ کبان نیسو	8. ianáac	موږ ځنی راځو
9. acohóoc	موږ لوبه کوو	10. uwíac	موږ پوره اخلو
11. aKoočíac	موږ پرېکوو	12. auwáac	موږ وځو
13. andoK	کبان نیول	14. anǰialáac	موږ میده کوو (په مېچن یا ژرنده)
15. ašomáac	موږ پیداکوو		

نوټ : پرته له دیارلسمې مادې څخه چه یو موږ فیم دی، په نورو ټولو خبرو کې دوه دوه موږ فیمونه راغلي دي.

که په نوموړې ډېټاکې په غور سره وګورو په هره ماده کې یو متکلم ضمیر او یو فعل راغلی دی. که دریمه او دوولسمه ماده سره مقایسه کړو، څرګنده به سي چه په دواړو کې یو مشترک صوتي واحد (áac) راغلی دی او د نوموړو مادو په ترجمه کې موږ یو مشترک مطلب (موږ) لرو. نو ځکه د دغې ډېټا له مخې نوموړی مشترک صوتي واحد (áac) د (موږ) معنی ورکوي. او که په نورو هغو ځایو کې چه نوموړی صوتي واحد راغلی دی وګورو وهم دغه نتیجه و اثبات ته رسیږي. یعنې هر ځای چه (áac) راغلی دی په پښتو ترجمه کې (موږ) راغلی دی. په شپږمه او لسمه ماده کې یو بل صوتي واحد (íac) مشترک واقع سوی دی چه د دغو مادو په ترجمه کې یو مشترک مطلب (موږ) راغلی دی. نوموړی صوتي واحد هم د (موږ) په معنی سره بېلولای سو. دغه رنګه که اوومه او دیارلسمه ماده سره

پرتله کړو څرګنده به سي چه (óoc) هم د (موږ) معنی ورکوی. نو په نوموړې ژبه کي درې صوتي واحدونه د لاحقې په توګه د (موږ) له پاره راغلي دي چه درې سره د یوه مورفیم الومورفونه بلل کیږي. د مخه موږ ته ویل سوي وه چه پرته له دیارلسمي مادې څخه په هره ماده کي دوه مورفیمونه راغلي دي. ځکه چه په نوموړې هره ماده کي د جمع متکلم د مورفیم الومورف راغلی دی نو د هري مادې پاته برخه له هغه فعل سره مساوي ده چه و موږ ته د هغې مادې په ترجمه کي راکړه سوی دی. د نوموړي ژبه مورفیمونه په لاندې ډول سره بېلولای سو :

1.	_áac ~ _íac ~ _óoc	موږ	2.	andiom	هیله کول
3.	imbol	بېرېدل	4.	ahir	دړلوول
5.	ačič	ځبېښل	6.	ahač	ورکول
7.	andok	کبان نیول	8.	ian	راتګ
9.	acoh	لوبه کول	10.	uw	پوهول
11.	akooč	پرې کول	12.	auw	وتل
13.	anǰial	مینه کول	14.	ašom	پیدا کول
15.	ačiat	څیرل			

د جمع متکلم د مورفیم د الومورفونو د استعمال مشخص ځایونه د نوموړي ژبه له مخي نه معلومیږي. نو ځکه د دې د پاره چه د هغوی د استعمال

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشخص ځالونه وښوول سي يوازې دا لاره داده چه د هر الوموړف سره د ټولو هغو شکلونو لست واخيستل سي چه له هغه الوموړف سره واقع کيږي. دالستونه په لاندې ډول سره ترتيبولاى سو:

_áac :		_íac :		_óoc :	
andiom_	هيله کول	ačiat_	ځيرل	andoK_	کلابنول
imbol_	بېړول	ačič_	ځبېښل	acoh_	لوبه کول
ahir_	دړلوول	ahač_	ورکول		
ian_	داتګ	uw_	پوړول		
auw_	وتل	akooč_	پرې کول		
anǰial_	ميده کول				
ašom_	پيداکول				

خو په داسې مواقعو کې دپاره ددې چه زموږ په کار کې اسانتيا پېښه سي، ډېره ښه لاره داده چه لومړې له ‎íac_‎ او ‎óoc_‎ سره د هغو شکلونو لست ترتيب کړو چه له نومړو دوو الوموړفونو سره واقع کيږي او وروسته وواياو چه نور ټول شکلونه له ‎áac_‎ سره واقع کيږي. دلته مطلب صرف دادې چه په دغه ډول لستونو کې سرې ودې ته نه مجبوريږي چه ټول شکلونه وليکي او په دې لحاظ يوه اقتصادي لاره ده.

ددې د پاره چه د مورفیمونو رابطه یوله بله سره وښوو له سي نو په پورتنۍ مورفيمي تجزيه کي د ځینو مورفیمونو سره د رابطي وړه لیکه (ـ) راغلې ده. هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په سر کي راځي، نومووړي وړه لیکه تر هغه شکل وروسته ایښوول کیږي. هغه شکل چه همېشه د کوم ترکیب په پای کي واقع کیږي نومووړې لیکه تر هغه شکل دمخه راځي. که وغواړو چه د کوم مورفیم بېل بېل الومورفونه وښيو نو باید د نومووړو الومورفونو ترمنځ یوه کږه وږه لیکه کښېږدو.

الهجوي اطلس

هر کله چه دوه کسه په یوه ژبه خبري سره کوي که سړی په ډېر غور ورته ځیر سي، د دوی په خبرو کي توپیر موجود وي. او هماغه یوه موضوع یو سړی په یو ډول او بل سړی په بل ډول کلمو کي اداکوي. ممکن یو سړی په خپلو خبرو کي داسي کلمې استعمال کړي چه د هغه بل سړي د کلمو په پانګه کي نوي، یا یې زده وي خو د هغوی د استعمالولو سره عادت ونلري. د غه ډول د یوې کورنۍ لهجه و بلې کورنۍ ته څه ناڅه توپیر لري. په یوه ټولنه کي بېل بېل اجتماعي ګروپونه لکه خواران

او بډایان، مریان او خپلواک وګړي، تعلیم یافته او بې تعلیمه خلک په خپل منځ کې د لهجې اختلاف لري. تر دې چه ځینې وخت داسې پېښېږي چه د یوه اجتماعي ګروپ غړي د بل اجتماعي ګروپ غړي په خبره که څه هم دواړه د یوې ژبې ویونکي وي خو د لهجې د توپیر په وجه سمه نه پوهېږي. د نرو او ښځو لهجه هم توپیر سره لري. د زلمیانو او زړو په وینا وو کې هم ځینې وخت توپیر لیدل کېږي. مثلاً د افریقا په ډېرو ښارونو کې زلمیان له اکثرو هغو مذهبي اصطلاح ګانو سره چه د دوی پلرونه او میندې په پوهېږي آشنایي نه لري. دا توپیر په هغو ځایونو کې ډېر لیدل کېږي چه زوړ کلچر په چټکتیا سره د بدلون په حالت کې وي. هغه خلک چه هر وخت په نږدې تماس کې وي یا په یوه کلي یا یوه ښار کې ژوند کوي او په هماغه یوه اجتماعي یا اقتصادي ډله پورې اړه لري ژبه تقریباً په یوه ډول سره استعمالوي. مګر هغه کسان چه په ندرت سره یالې ښې موقع نوې میندلې چه یو له بله سره په تماس کې سي او خبرې اترې سره وکړي، په خبرو کې یې زیات توپیر لیدل کېږي. د مثال په توګه د برتانیې علمي انګریزي ژبه په لندن او مانچسټر کې ډېر ورته والی سره لري. خو د نورو ښارونو په شاوخوا کې محلي لهجې یو له بله ډېر توپیر سره لري. د جغرافیایي موقعیت په اساس ممکن د یوې ژبې ویونکي په خپلو خبرو او وینا وو کې څرګند اختلافونه او توپیرونه ولري. دا توپیرونه په عمومي ډول په آوازونو، شکلونو، د شکلونو په ترتیب، کلمو او معنی ګانو کې لیدل کېږي. د مثال په توګه د کندهار د لهجې د (ږ) او (ښ) آوازونه د ننګرهار او په

ځینو نورو لهجو کې په (گ) او (خ) سره اداکیږي. په کندهار کې و(چوپان)
ته (شپون) او (موټروان) ته (موټروان) وايي، مګر په ځینو نورو لهجو کې نوموړې
کلمې په (شپین) او (مېټرېان) سره تلفظ کیږي.

یوه ورځ له کندهاره څخه کابل ته په موټر کې تلم. موټروان
او کلینر د واړه دېکتیا وو. پر لاره کې د موټر په ماشین کې څه خرابي پیښه
سوه. کلینر ورکښته سو پر ماشین یې کار شروع کړ. موټروان په سیټ
کې ناست ؤ او و کلینر ته یې ور نږغ کړل: "چکیش کیږده چکي روخله"
که موټروان د کندهار په پښتو خبري کولای نو به یې ورته ویلي وای:
"چکُش کښېږده چاکو را واخله".

په ځینو لهجو کې وايي (سړی دئ = saray day) او
په ځینو لهجو کې وايي (سړی دی = saray day) مګر په ځینو لهجو کې وايي
(سړی ده = saray da). په کندهار کې (گوگرد) ته (اورلګیت یا -
اولګیت) وايي، او (گرگ) ته (شرمبن) وايي، او (ډنګر) د لاغر په معنی استعمالوي
مګر په ځینو نورو لهجو کې (گوگرد) ته (ګوګړ) او (گرگ) ته (لېوه) وايي او
(ډنګر) د (غوالي) په معنی استعمالوي.

که موږ وغواړو چه د یوې ژبې بېلې بېلې لهجې او د
هغوی توپیرونه په صحیح ډول سره وښوولای سو، نو د هرې لهجې په
باره کې د ژبپوهنې له اصولو سره سم یو لړ تحقیقات کوو؛ او هغه مواد چه
د هغوی په واسطه موږ د نوموړې ژبې بېلې بېلې لهجې او د هغوی توپیرونه

وشو ولاړی سو د ژبپوهنې د علمي اساساتو له مخې راغونډ وو . دغه
مواد چه راټول سول او د خپرولو له پاره آماده سول موږ کولای سو چه
په بېلو طريقو سره هغه نشر کړو : يوه طريقه دا ده چه د يوه کاغذ پر مخ
باندې د هر جواب ورکوونکي (informant) خبري په بېلو بېلو عمودي
ستونو کي په داسي ډول سره راولو چه د ټولو جواب ورکوونکو هغه جوابونه
چه د يوې موضوع په باره کي يې ورکړي دي څنګ پر څنګ پر يوه افقي ليکه
باندې واقع سي ، څو په دې توګه موږ وکولای سو چه نوموړي جوابونه يو له
بله سره پرتله کړو . بله طريقه دا ده چه نوموړي جوابونه د نقشو په توګه
په داسي ډول سره وښيو چه په هغه کي د هر جواب ورکوونکي جواب د هغه جواب
ورکوونکي د هستوګني په ځای کي واقع سي . دغه دوهم طريقه يوه غوره
طريقه ده . ځکه چه د دغسي نقشو يوه مجموعه موږ ته موقع راکوي چه
د يوې ژبي د بېلو بېلو عناصرو د استعمال مشخص ځايونه په نوموړو نقشو
کي د مقايسه کولو په ترڅ کي پيدا او مقايسه يې کړو او په يوه نظر سره په اسانه
توګه له نوموړو نقشو څخه خپل مطلب لاس ته راولو . د دغسي نقشو مجموعه
چه په هغو کي د يوې ژبي د بېلو بېلو لهجو د غسي او داسي نور توپيرونه
ښوول سوي وي د ژبپوهني په اصطلاح لهجوي اطلس (dialect atlas)
بلل کيږي .

کوم سړی چه د ژبي تحقيق کوي و هغه ته محقق
(Field worker) وايي . جيليرون (Gillieron) چه د سويس

یو ډېر نامتو ژبپوهاند دی وايي چه محقق باید یو سړی وي . یعني دیوې ژبې ټولې لهجې بنايي چه دیوه سړي په واسطه ثبتې سي . مګر جود (Jud) او جې برګ (Jaberg) چه دواړه ددة شاګردان وو دایټالیې او سویس د ژبپوهنې او نژادپوهنې (Ethnology) داطلس په ترتیبولو کې یې له دې و تنو څخه کار اخیستی دی .

محقق بنايي چه دلهجې په محل کې کار وکړي او دجواب ورکوونکي جوابونه څنګه باید ولیکي . دېټا (هغه مواد چه دژبې دلهجو دتحقیق له پاره راغونډېږي) بنايي چه دخبرو دعادي سرعت له مخې ثبت سي چه طبيعي وي نه د ورو او غیر طبیعي خبرو په موقع کې . دخبرو په ثبتولو کې به ډېر تسلوالی نکوي . یعني هرکله چه محقق ډاډه سي چه آوازونه یې په صحیح ډول سره اورېدلي دي نو وروسته دي د هغوی په ثبتولو کې اقدام وکړي . محقق باید له جواب ورکوونکي څخه داغوښتنه ونکړي چه یو توری ترډېر یا څلور واره زیات تکرار کړي . بلکه اکثره محققین ولومړي تلفظ ته اهمیت ورکوي او که کوم اشتباه ورته پیښه سي هغه په نورو مثالونو خبرو کې رفع کوي . محقق باید داکوښښ ونکړي چه دژبې ټول مواد هرو- مرو تر عمومي قواعدو لاندې راولي . ځکه چه په یوه ژبه کې بې قاعده او غیر منظم شیان دژبې یوه مهمه برخه تشکیلوي او د باقاعده شیانو په څېر اهمیت لري . نو ددې لامله هرڅه باید کټ مټ په هغه ډول سره ثبت سي چه په ژبه کې موجود وي او د هیڅ شي له ثبتولو څخه باید سترګې پټې نسي . څجونه او فشارونه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثرو ژبو کي د کلمو او جملو و معنی ته تغییر ورکوي . لکه د (غوټه، پرته، کښېنستم) په کلمو کي که پر لو مړي سېلابونو باندي ځج واقع سي یوه معنی ورکوي، او که د پای پر سېلابونو باندي ځج راسي بله معنی ورکوي . د غړ رنگه د (زه په پوهنځي کي له ده سره گرامر وایم) په جمله کي پر ځلوړو برخو باندي موږ فشار راوستلای سو . پر هره برخه چه فشار راولو د جملي معنی څه تو پېر پیدا کوي . یعنی که پر (زه) باندي فشار راولو دا معنی ورکوي چه بېله ما څخه بل څوک له ده سره په پوهنځي کي گرامر نه وایي یا ممکن دا معنی ورکړي چه بېله ما څخه دي بل څوک له ده سره په پوهنځي کي گرامر نه وایي . که پر (پوهنځي) باندي فشار راولو دا معنی ورکوي چه زه له ده سره په پوهنځي کي گرامر وایم او بل ځای یې نه ورسره وایم . که پر (ده) باندي فشار راولو دا معنی ورکوي چه له بل چا سره زه په پوهنځي کي گرامر نه وایم بلکه یوازي له ده سره یې وایم . او که پر (گرامر) باندي فشار راسي بیا دا مطلب ځني اخیستل کېږي چه بېله گرامر څخه کوم بل مضمون له ده سره په پوهنځي کي نه وایم . نو ځکه د تحقیق په وخت کي محقق بنایي چه د ژبي ځجونه او فشارونه هم ثبت کړي څو په دې برخه کي هم د لوېږ ژبي د لهجو توپیر او ورته والی څرگند سي .

په هغه سیمه کي چه محقق د ژبي د لهجو تحقیق کوي لومړی باید د نوموړي سیمي یوه جغرافیائي سروې وکړي څو په دې توگه څه عمومي (ابتدائي) معلومات د هغو بېلو بېلو سیمو په باره کي لاس ته راولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په هغوی کې د ژبې د استعمال توپیرونه موجود وي. وروسته تر هغه محقق باید دوه کارونه وکړي: یو دا چه د هغو جغرافیایي سیمو لست ترتیب کړي چه په هغوی کې د ژبې هغه عناصر چه یو له بله توپیر سره لري وروسته په غور سره وکتل شي. بل دا چه د هغو عناصرو لست ترتیب کړي چه په نومړو سیمو کې باید د هغوی تحقیق وشي. دغه دوهم لست چه د یو لړ پوښتنو څخه مرکب دی د یوه پوښتنلیک (questionnaire) شکل غوره کوي. هغه پوښتنې چه د یوه پوښتنلیک په توګه ترتیبیږي بنایي چه یو له بله سره رابطه ولري. یعنې که له جواب ورکوونکي څخه لومړی دا پوښتنه وکړو چه تاسې و پلار ته څه وایاست، دوهمه پوښتنه مو باید دا وي چه تاسې مور ته څه وایاست او وروسته پسې د خور، ورور، وریره او داسې نورې پوښتنې وکړو او هر ګړی د موضوع ته بنایي چه تغییر ورنکړو.

نومړي لستونه چه ترتیب سول بیا نو محقق په نومړو سیمو کې سفر کوي او په هره هغه سیمه کې چه د ده د مخه د تحقیق کولو له پاره ټاکلې ده توقف کوي. په هغه ځای کې مناسب جواب ورکوونکي (informants) پیدا کوي او د هر جواب ورکوونکي څخه یو پوښتنلیک تهیه کوي. په عمومي ډول په یوه سیمه کې دوه جواب ورکوونکي انتخابیږي او نومړي خلک بنایي چه داسې کسان وي چه له کوچنیوالي څخه په هغه ځای کې لوی سوي وي او هغه مواد چه محقق یې په دغه سیمه کې راغونډوي د نومړې ټولې سیمې د خلکو د ژبې نماینده ګي وکړي. محقق باید د نومړو موادو د راغونډولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتېه ولیکي . د جواب ورکوونکي په انتخابولو کې د محقق ډېر غور لازم دی. کوم څوک چه پوښتنه ځني کیږي د هغه نوم، د هستوګنې ځای، د هستوګنې د ځای بدلون، په نورو ژبو کې د ده معلومات، سن او داسې نور معلومات چه د ژبې په بدلون کې برخه لري باید ولیکل سي . د جواب ورکوونکي عمر باید تر شپاړسو کالو زیات وي. ځکه چه بېله جزوي استثنا آنو څخه هغه څوک چه عمر یې تر شپاړسو کالو لږ وي په ژبه کې پوره تجربه او معلومات نلري . په عمومي ډول نرته د جواب ورکوونکي په حیث تر ښځې ترجیح ورکوله کیږي . ځکه چه نر نسبت و ښځې ته په ټولنه کې په عمومي ډول له خلکو سره ډېر تماس لري . د جواب ورکوونکي فکري ذکاوت د ژبې په تحقیق کې ډېر اهمیت لري ، او هر څومره چه په ژبه کې ډېر معلومات ولري هغومره ګټوره نتیجه ولاس ته راځي . د جواب ورکوونکي خوله او غاښونه باید نواقص ونلري . ځکه چه که یې غاښونه وتلي وي یا یې مثلاً ژبه کوم عیب ولري ، ممکن د ژبې آوازونه په صحیح ډول سره ادا نکړای سي . که یو محقق وغواړي چه صحیح مواد او سم ډېټا لاس ته راولي نو ښایي چه د جواب ورکوونکي ټول اوضاع او خواص مطالعه کړي او د هغه په خوی او بوی ځان پوه کړي . ځکه صحیح او د داد وړ جوابونه هغه وخت محقق له جواب ورکوونکي څخه اخیستلای سي چه دوی یو له بله سره روږدي او یو د بل په خوی او بوی سره بلد سي. محقق باید په دې عقیده وي چه جواب ورکوونکی همیشه صحیح جوابونه ورکوي . نو ځکه دی باید له جواب ورکوونکي سره مباحثه ونکړي . که څه هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله جواب ورکوونکی ممکن غلط جواب ورکړي خو محقق باید دلیلونه ورسره ونه وایي. ځکه تجربې ثابته کړې ده چه له جواب ورکوونکی سره دلیلونه ویل ګټه نلري او محقق کولای سي چه داسي مشکلات د خپلي ډېرو په نورو محتویاتو کي حل کړي. محقق باید د جواب ورکوونکي په مرسته او بنوونه خپل تلفظ صحیح کړي. کوم آواز یا کومه کلمه یا خبره چه محقق د هغه په تلفظ کي اشتباه ولري په جواب ورکوونکي پسې دي څو واره تکرار کړي څو صحیح تلفظ یې زده کړي او جواب ورکوونکی هم د هغه د صحت تصدیق وکړي. له جواب ورکوونکي څخه بنایي چه د ژبي په باره کي علمي پوښتني ونسي مثلاً دا باید ځني ونه پوښتل سي چه ولی د (ما احمد ولید) پر ځای (زه احمد ولید) یا د (زه احمد وینم) پر ځای (ما احمد وینم) نسو ویلای. د داسي پوښتنو جوابونه باید وروسته تر هغه چه مواد راغونډ سول او ډېر ترتیب سوه له ډېرو څخه واخیستل سي. د تحقیق په وخت کي دي د جواب ورکوونکي لیاقت او ذکاوت وستایل سي. له جواب ورکوونکي سره ډېر صمیمانه او دوستانه وضعیت کول د محقق د بریالیتوب سبب ګرځي. په یوه وخت کي باید ډېر کار ونسي. په عمومي ډول محقق باید په یوه وخت کي تر (۴۵) دقیقي زیات کار ونکړي. یعنی وروسته تر هرو (۴۵) دقیقو باید تفریح وسي. که محقق په ورځ کي درې واره له جواب ورکوونکي سره پنځه څلویښت دقیقي کار وکړي او نور وخت د نوموړو موادو په مطالعه او د ځینو ریښو او پیوندونو (affixes) په یادولو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېرکړي ممکن يوه سمه او دپاملرنې وړ ډېټا راغونډه او ترتيب کړي. خو د محقق له پاره لازمه ده چه د تحقيق په وخت کي د ژبي ځيني اساسي مواد لکه د کلمو ريښې، ځيني لاحقې، سابقې او د هغې ژبي داسي نور مهم عناصر زده کړي.

هر کله چه ټول مواد په نوموړي ترتيب سره راغونډ سول نو وروسته نقشې ترتيبيږي چه په هغه کي د هغو عناصرو استعمال په بېلو بېلو سيمو کي وښوول سي چه د مخه په پوښتنليک کي ترتيب سوي دي.

توماس او ايلن دامريکا د ښېوونې نامتو پوهان دي چه د لهجوي اطلس د موادو د راغونډولو په برخه کي يې نسبتاً نوي طريقې استعمال کړي دي. چارلس ک. توماس (Charles K. Thomas) د ژبي هغه عناصر چه دی يې د لهجو د معرفي کولو له پاره ضروري بولي په جواب ورکوونکي باندي يې لولي او د ټيپ ريکارډر په ذريعه يې ټيپوي. په دې طريقه کي دا ده گټه داده چه دی وايي داسي چا ته اړتيا نلري چه په فونيټيکس کي ډېري پوهې خاوندوي او نه دی ورته ضرورت پيدا کوي چه مجادله وکړي چه څه ډول سيمبولونه او علامې د څه ډول آوازونو له پاره بايد استعمال سي. که څيړونکی د ټيپ تجزه کار وانه خيستل سي نو د ژبي مواد د تحقيق په وخت کي په ډېر دقيق ډول سره ثبتول غواړي او دا کار هغه څوک کولای سي چه په فونيټيکس کي کافي معلومات او لوړه مهارت ولري، څو د ژبي د لهجو ټول آوازونه د هغو فونيټيکي علامو او سيمبولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سم ولیکي چه ورته تاکل سوي دي . دغه رنګه توماس په نوموړې طریقه سره د ډېرو خلکو د خبرو نمونې په لږ وخت کي ثبتولای سي . بر سېره پر دې د ټیپولو په واسطه ډېر داسي فونولوجیکي خواص څرګندېږي چه حتی یوه ډېره دقیقه فونوټیکي الفبا او سیمبولونه یې هم نسي څرګندولای . ددې طریقې یوه بله ګټه داده چه دعروضي خواصو (suprasegmental characteristics) یا په بل عبارت د ژبي په معنی کي د خجونوا و فشارونو د اهمیت په باره کي هم صحیح معلومات لاس ته راتلای سي .

هیرلډ ب . ایلن (Harold B. Allen) له یوې بلي طریقې څخه کار اخلي او هغه داده چه لومړی د جواب ورکوونکي څخه خواهش کوي چه داسي شیان لکه د هفتې ، د ورځو یا د میاشتو نومونه و شمېري او وروسته بیا ځیني جملې ورکوي چه خالي ځایونه ولري او هغه ډک کړي . لکه په دې جمله کي : (ددوی ... ډېری شیدې کوي) چه جواب ورکوونکی په نوموړي خالي ځای کي هغه کلمه راوړي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي . خو دا هم ممکنه ده چه جواب ورکوونکی د (غوا) د کلمې پر ځای د (کامېښې) کلمه راوړي . نو دې د پاره چه د جواب ورکوونکي څخه هغه کلمه لاس ته راولي چه د (غوا) له پاره یې استعمالوي داسي جملې چه د نوموړي جملې سره ورته والی ولري څو ځله تکراروي څو چه جواب ورکوونکی ودې ته مجبور سي چه په خالي ځای کي د (غوا) کلمه استعمال کړي . مثلاً داسي جملې لکه (ددوی ... لنګه سوه او ګیلګی یې راوړ) یا لکه (غوبې دیوې او ... د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیډ وله پاره روزل کېږي) او داسې نور ... ټول پوښتنلیک په همدې ترتیب جواب ورکوونکی لولي او د جملو خالي ځایونه ډکوي او په همدغه وخت کې د جواب ورکوونکي جوابونه ثبتېږي . د ژبې عروضي خواص د ځینو نورو هغو مخصوصو موادو څخه لاس ته راولي چه له جواب ورکوونکي څخه یې ثبت کړي وي

د لهجوي اطلس اصطلاحات

په لهجوي اطلس کې د ژبپوهنې علما ځینې اصطلاحات راوړي چه دلته یې باید په لنډ ډول سره یادونه وشي . په دې جمله کې آیسوګلاس (isogloss) یوه ډېره مهمه اصطلاح ده چه ډېره استعمالېږي . د لهجوي اطلس په ترتیبولو کې ډېر مهم کار دادی چه د ژبې د مختلفو عناصرو د استعمال توپیر چه په بېلو بېلو سیمو کې موجود وي ـ وښودل شي او د هغوی وېشونه او سرحدونه وټاکل شي . هغه سرحدي لیکه چه د ژبې د یوه عنصر د استعمال توپیر په مختلفو سیمو کې وښیي آیسوګلاس بلل کېږي . ځینې آیسوګلاسونه نسبت و ځینو نورو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کېږي . مثلاً کوم آیسوګلاس چه دوې لویې سیمې سره بېلوي نسبت و هغو آیسوګلاسونو ته ډېر مهم بلل کېږي چه ترکلیو او ورو ورو سیمو

په غیر منظم ډول سره تېرېږي . د ژبې کوم عنصر چه په یوه محل و د داسیمه
کې استعمالیږي او د هغه سیمه د یوه آیسوګلاس په واسطه احاطه سوې وي وهغې
سیمې ته مرکزي سیمه (focal area) وایي . د ژبې ځیني هغه عناصر چه د
استعمال توپیر لري ممکن په پراګنده ډول سره تیت سوي وي نو ځکه آیسوګلاسونه
هم د دغسې عناصرو د استعمال د ځایونو د ښوولو په غرض یو په بل سره نو تللي
او ګډ وډ سره واقع سوي وي . داسې سیمې چه دغسې آیسوګلاسونه پکښې راغلي
وي ګریډیډ ایریا (graded areas) یې بولي . کله کله یو زیات شمېر-
آیسوګلاسونه په یوه ځای کې سره واقع سوي وي او تقریباً پر یوه خوا باندې تللي
وي . هغه سیمه چه د آیسوګلاسونو د دغسې بنډلونو په واسطه سره بېله سوې وي
لهجوي سیمه (dialect area) یې بولي او دغسې آیسوګلاسونه چه د بېلو سیمو
په منځ کې یې یو پلن سرحد تشکیل کړی وي نسبت و یوه آیسوګلاس یا هغو آیسو-
-ګلاسونو ته چه شمېر یې لږ وي د ژبې د پر تغییروند او بدلونونه ښیي او ممکن کله
کله د دغسې سیمې پر لهجه باندې یو بېل نوم کښېښوول سي .

لومړی پوښتنه چه د لهجوي جغرافیې پوهان باید و هغه ته
جواب ورکړي داده چه آیا د هغه آیسوګلاسونه یا آیسوګلاس همېشه ځای پر ځای ولاړ
وي او که په حرکت کې وي ، او که حرکت کوي نو پر کومه خوا باندې روان وي؟
یو آیسوګلاس یا د آیسوګلاسونو یو بنډل چه د کوم داسې سد له څنګه سره تېر سوی
وي چه د خلکو په منځ کې یې رابطه او تګ راتګ قطع کړی وي په عمومي ډول د
توقف په حالت کې وي . د ژبې د کوم عنصر یا عناصرو استعمال له مرکز څخه له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې څخه ترسرې پورې او له کلي څخه ترکلي پورې خپرېږي او تر هغه وخته پورې په حرکت کې وي څو چه د کوم مانع سره مخامخ سي او ودرېږي. دا مانع ممکن طبيعي وي لکه کوم غر یا کوم لوی سیند یا ممکن سیاسي وي. که چیرې دا ډول مانع وجود ونلري نو سرې باید اغلباً دا سې نتیجه واخلي چه د ژبي نوموړي عنصر یا عناصر تل په حرکت کې وي او وهري خوا ته چه لار ولري هلته نفوذ کوي.

د ژبني اطلس په نقشو کې نه یوازي لیکي استعمالولای سو بلکه موږ کولای سو چه مربع گاني، مثلثونه، دایرې او دا سې نورې نخښې استعمال کړو. د مثال په توگه په پښتو کې د (ښ = ṣ) آواز په ځینو ځایو کې په (ښ = ṣ) په ځینو سیمو کې په (خ = x) او په ځینو منطقو کې په (خ = x̌) سره تلفظ کیږي. که موږ وغواړو چه د (ښ = ṣ) نوموړې درې ډوله سیمې په یوه نقشه کې وښیو، کولای سو چه په هغو ځایو کې چه (ښ = ṣ) والي د مربع، او په هغو سیمو کې چه (خ = x) والي د مثلث، او په هغو مناطقو کې چه (خ = x̌) والي د دایرو علامې کېښېږدو او په دې توگه د نوموړي آواز بېل بېل تلفظ په مختلفو سیمو کې د نقشې پر مخ وښیو.

کله کله د ژبې کوم عنصر یا عناصر په هماغه یوه ځای کې په بېل بېل ډول سره استعمالیږي چه دا سې ځایو ته انتقالي سیمه (transition area) وایي. لکه د کندهار په علاقه کې چه (کښی) او (کې)

دوایره وایي مګر په ننګرهارا و ځینو نورو سیمو کې (کښي) نه استعمالیږي. کله کله د ژبي ځیني عناصر نیوازي په هغو سیمو کې پیدا کیږي چه ګوښه واقع سوي وي او خلک یې له نورو سیمو سره ډیر تګ او راتګ نلري د دغسي سیمو له پاره د مارجنل (marginal) یعني کِناري یا ګوښه اصطلاح راوړله کیږي.

یادونه

ژبه اولیک باید سره بیل سي. ژبه د هغو آوازونو مجموعه ده چه تر یو خاص نظم او سیستم لاندي د انسان د صوتي غړو په واسطه ادا کیږي. مګر لیک د سیمبولونو داسي یو سیستم دی چه د دغو آوازونو د ښکلوا و تر سیمبولوله پاره په کاریږي. د عصري ژبپوهني له مخي و دغو رسم سوو سیمبولونو ته ژبه نسو ویلای. نو که موږ وغواړو چه د یوې ژبي تحقیق وکړو بنا یې چه خبري تر غوږ او کتني لاندي ونیسو نه لیک، خصوصاً په پښتو ودې ژبو کې چه د ټولو واولي آوازونو له پاره لیکلي سیمبولونه نسته او د لیک له مخي د نومو ږو ژبو د خبرو ټول آوازونه نسي تمثیلولای.

د ژبو د ساختمان او جوړښت او د هغو د بېلو بېلو لهجو

د توپیرونو څېړل او معلومول ځانله اصول او میتودلري چه دا کار باید له دغو اصولو او میتودو سره سم وسي نه په غیرعلمي او اټکلي توګه.

د نړۍ ژبې د ساختمان او جوړښت له مخې یوله بله سره توپیرلري. نوځکه دیوې ژبې ساختمان او جوړښت باید د کومې بلې ژبې د ساختمان او جوړښت پراساس تر تحقیق او څېړنې لاندې ونه نیول سي، بلکه هره ژبه بنایي چه د خپل ساختمان په چوکاټ کې وڅېړل سي.

ددې د پاره چه یوه نوې ژبه په لږ وخت، په اسانه توګه او په نسبتاً بشپړ ډول زده سي نود شاګرد د مورنۍ او د هغې ژبې جوړښت او ساختمان چه شاګرد یې نوې زده کوي هرومرو باید سره پرتله سي څو په دې توګه د دو مورو ژبو توپیرونه څرګند سي. وروسته شاګرد باید د هغو توپیرونو په زده کړه کې ډېر زیار وباسي چه د ده ژبه یې له هغې ژبې سره لري چه دی یې زده کول غواړي.

پای

لیک: نصیر حلیم سپنتون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې په ليکلو کې ماخذ لاندې کتابونه کتلي دي :

1. Allen Harold B. 1958, Applied English Linguistics, New York.
2. Bloomfield, Leonard 1933, Language, New York.
3. Gleason Henry A. Jr., 1955, An introduction to descriptive linguistics, New York.
4. Hall, Robert A., Jr. 1960, Linguistics and your language. N.Y.
5. Herbert Penzl 1961, A Reader of Pashto. The Univ. of Michigan.
6. Hockett Charles E. 1959, A course in modern linguistics N.Y.
7. Kenneth L. Pike 1947, Phonemics. The Univ. of Michigan.
8. Nida. Eugene 1949, Morphology. The Univ. of Michigan.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورك كتابلر يوردى نشريه‌سى
دوغونجی مطبعه

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library